

Kádár Zsófia

JEZSUITA VEZETÉSŰ VALLÁSOS TÁRSULATOK MAGYARORSZÁGON A 17. SZÁZADBAN (1582–1671)

Problémafelvetés, a vizsgálat céljai

A 16–18. századi magyarországi vallásos társulatok (kongregációk) kutatása iránt az utóbbi évtizedekben megnőtt az érdeklődés. A téma gazdag nemzetközi szakirodalmából kiemelkedik Louis Châtellier 1987-ben megjelent monográfiája, amely ugyan „kihagyta” a Habsburg-monarchiát, így Magyarországot is, de európai viszonylatban alapvető állításokat fogalmazott meg.¹ A jezsuita kongregációkat úgy vizsgálta, mint a társadalom belső átformálását, megújítását célzó eszközöket, és hatásukat a Max Weber által vizsgált protestáns etika szerepéhez mérte. A témakör az utóbbi évtizedekben az egyik fontos interdiszciplináris kutatási területté vált. Az egyes társulatokat vagy egy-egy várost éppúgy vizsgálták a kutatók, mint nagyobb régiókat, az elemzés szempontjaihoz pedig az irodalom-, művészet-, lelkiség-, zene- és társadalomtörténet megközelítésmódjait egyaránt használták.²

Magyarországon az utóbbi évtizedekig jellemzően egy-egy településre vagy intézményre (gimnáziumra) összpontosító résztanulmányok, rendtörténeti munkák születtek.³ Újabban az irodalom- és lelkiségtörténeti kutatásoknak köszönhetően fontos eredményeket,⁴ és nagyobb elemzések részeként történt meg egy-egy kongregáció társadalomtörténeti vizsgálata is.⁵ Továbbra is akad-

¹ *Louis Châtellier: The Europe of the Devout.* Transl. by Jean Birrell. Cambridge 1991.²

² Egy város vizsgálatára pl. *Rupert Klieber: Bruderschaften und Liebesbünde nach Trient. Ihr Totendienst, Zuspruch und Stellenwert im kirchlichen und gesellschaftlichen Leben am Beispiel Salzburg 1600–1950.* Frankfurt am Main 1999. Egy régió vizsgálatára pl. *Zdeněk Orlita: Gemeinschaft der Frommen im Wandel. Marianische Kongregationen in Mähren zwischen dem Tridentinum und der Aufklärung.* In: *Frühneuzeitforschung in der Habsburgermonarchie. Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen.* Hg. István Fazekas et al. Wien 2013. 309–333. A régebbi szakirodalomból pl. *Georg Kolb: Mitteilungen über das Wirken der P. P. Jesuiten und der marianischen Kongregationen in Linz während des 17. und 18. Jahrhunderts. Mit dem Überblick der Xenia oder Jahresandenken der Kongregationen in Linz, vom Jahre 1678–1783.* Linz 1908.

³ Pl. *Robert Schwartz von Megyes: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773.* Veszprém 1935. Összefoglaló pl. *Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából.* I–III. Bp. 1912–1914.

⁴ Pl. *Knapp Éva: Pietás és literatúra. Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban.* Bp. 2001., *Tüskés Gábor – Knapp Éva: Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők.* Bp. 2001., *Szelestei N. László: Rekatalizáció és barokk áhítat.* Bp. 2008.

⁵ Pl. *Molnár Antal: Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században.* Bp. 2005. 118–150. (Vallásos társulatok Gyöngyösön)

nak forrásfeltáró, egy-egy társulat intenzív elemzését célzó munkák.⁶ A Magyar Királyság egészére nézve azonban alig született összefoglaló tanulmány.⁷ A szakirodalom — beleértve a szomszédos országok kutatóinak alább áttekintett eredményeit is — teljességre törekvő feltárása, a barokk kori (jezsuita) kongregációs élet átfogó vizsgálata és a még lappangó források felkutatása és hasznosítása a jövő kutatási feladata.

A jezsuiták tevékenységének megítélése a magyar történeti kutatásban elég ellentmondásos, bár társadalmi és politikai súlyukat többnyire elismerik. A társulatok megismerése újabb szemponttal járulhat hozzá a Jézus Társasága és a Magyar Királyság társadalma kapcsolatának megértéséhez. Más barokk testvérületektől elkülönülő vizsgálatukat azoktól eltérő jellegük is indokolja. Peter Hersche szerint a jezsuiták Mária-kongregációit nem is lehet a testvérületek közé sorolni, mert hasonló lelki céljaik ellenére a tagok irányában támogatott követelmények nagyobbak voltak, mivel az egyéni életvitelt jobban szabályozták, a rendtagok lelkiismereti kontrollja a tagság felett szorosabb volt, a társulatok pedig főként rendi, társadalmi rétegek szerint tagolódtak, és népszerűségük is más társulatok alatt maradt.⁸

Tanulmányom célja, hogy magyarországi viszonylatban a jezsuita társulati élet első évszázadáról átfogó képet adjon, és a társadalomtörténeti szempont fontosságát is érzékeltesse. Arra törekszem, hogy az egyes jezsuita társulattípusok tevékenységét bemutassam, a korabeli hazai kongregációkat tételesen számba vegyem, és mindennek nemzetközi összefüggésrendszerét is érzékeltessem. Nem térek ki más szerzetesrendek vagy a világi papság által vezetett társulatokra (és a jezsuita kongregációkkal való összehasonlításukra), mivel ez szétfeszítené a dolgozat kereteit. A jezsuita társulatokat a korabeli barokk kongregációs életben igen jó forrásadottságaik miatt is érdemes külön kezelni, mivel a rendtagokról szóló, évente összeállított személyi katalógusok és az éves jelentések alapján még azoknak a társulatoknak a legfontosabb adatait is ismerhetjük, amelyeknek saját forrásai (tagkönyve, kongregációtörténete, számadáskönyve stb.) nem maradtak fenn.

A kongregációk Nyugat-Európában: előtörténet és minták

A kongregációk „szellemi forrásvidéke” egyrészt a Jézus Társaságához, az alapítók generációjához, másrészt a katolikus egyházon belüli, 15. század végi, 16. század eleji megújulási kísérletekhez is kötődött.⁹ Intézményesülésük ép-

⁶ Pl. Gyulai Éva: A jezsuiták sárospataki Agonia-kongregációja a 17. században. 1–2. rész. Egyháztörténeti Szemle 10. (2009: 1. sz.) 3–31., 10. (2009: 3. sz.) 3–20.

⁷ Tüskés Gábor – Knapp Éva: Laikus vallásos társulatok, in: *Uők*: Népi vallásosság i. m. 267–297.

⁸ Peter Hersche: *Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter*. I. Freiburg–Basel–Wien 2006. 399. (A magyar nyelvű terminológia kevésbé kiforrott, mint a német, így nálunk a társulat, kongregáció és testvérület fogalmak jobban összemosódnak. A jezsuiták diák-, városi vagy Agonia Christi-sodalitásait magam társulatként vagy kongregációként nevezem meg.)

⁹ Chatellier, L.: *The Europe* i. m. 3–4.

pen a trienti zsinat befejezése után történt meg, amelynek számos rendelkezése (az oltáriszentség tisztelete, úrnapi körmenet, anyanyelvű prédikáció, a szentmise külsőségeinek megtartása, a szentek tiszteletének és a búcsúknak üdvös volta) a társulati tevékenységben is meghatározó szerepet játszottak.¹⁰ Ez és az időbeli párhuzamosság is azt sugallja, hogy a katolikus konfesszionalizációban kulcsszerepet játszó zsinat és a jezsuiták új „eszközei”, a társulatok valójában hasonló társadalmi kihívásokra adott nagyon hasonló válaszokként is értelmezhetők.

A jezsuita társulattípus nyugat-európai fejlődéstörténete a 16. század közepétől indult, amelyet a 17. században gyors felívelés, térbeli elterjedés és létszámnövekedés követett. A kezdetben egy-egy városban alakult egy-egy jezsuita kongregáció osztódással szaporodni kezdett, újabb és újabb társulatok váltak ki belőle és alakultak. A telítődés csúcspontja nyugaton a 17. század végére, 18. század elejére tehető, amelyet szétagulódás, eltömegesedés, valamint a közép- és felsőbb társadalmi rétegekről az alsóbb rétegek szintjére való „lecsúszás” követett. Ennek a folyamatnak az első szakasza egyben a magyarországi fejlődés előtörténete és mintaadója is.

A jezsuita rend tevékenysége az alapítását követően három nagyobb területre összpontosult: a tanításra, a lelkipásztorkodásra és a missziókra.¹¹ A kezdeti koldulórendi profil és missziós tervek azonban fokozatosan módosultak, egyre nagyobb hangsúlyt kapott az oktatás és az Európán belüli misszió, az „apostolkodás” is.¹² Ennek szellemében épült ki a jezsuita kollégiumhálózattal párhuzamosan a Mária-kongregációk hálózata.

E társulatok előzményei az Itáliában és a mediterrán térségben a 15–16. században életre hívott társulatok, amelyek közös vonása volt egyrészt a spirituális élet elmélyítése, másrészt valamiféle szociális tevékenység, az irgalmaság testi cselekedeteinek gyakorlása.¹³ A társulati forma a jezsuita renden belül is kezdetől fogva jelen volt,¹⁴ és végül 1564-ben intézményesült. Ekkor helyezkedett a Gyümölcsoltó Boldogasszony patronátusa alá és kapta első szabályzatát a római Collegium Romanumban a Jean Leunis páter által két évvel korábban szervezett kongregáció. A regula, amely az összes későbbi társulati szabályzat alapjává vált, meghatározta a kongregáció fő célját: a tagoknak (9–16

¹⁰ A trienti zsinat vonatkozó rendelkezéseit l. Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai. Ford. és összeáll. Fila Béla – Jug László. Kisterenye-Bp. 1997. 342–374. oldalakon 1643–1644, 1656, 1746–1747, 1757, 1820–1825, 1835. pontok.

¹¹ A Jézus Társasága első időszakáról és tevékenységéről l. pl. *John W. O'Malley*: Az első jezsuiták. Ford. Török Péter. Bp. 2006.

¹² A folyamatot a jezsuita kollégium intézménye szempontjából vizsgálja és ismerteti: *Ladislaus Lukács*: De origine collegiorum externorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis (1539–1608). Archivum Historicum Societatis Jesu 29. (1960) 189–245., 30. (1961) 3–89.

¹³ *Chatellier, L.*: The Europe i. m. 3–4.

¹⁴ A jezsuita alapító atyák közül többen vezettek különböző társulatokat, Pierre Favre (Fáber Szent Péter) és Diego Laínez Pármában, Jerónimo Nadal pedig Messinában. A 16. század közepére az Itália-szerzte működő társulatok mellett Katalóniában, Zaragozában, Valladolidban és Indiában is léteztek kongregációk, vö. *P. O'Sullivan*: Congregationes Marianas (=CC.MM.). In. Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. I–IV. Red. Charles E. O'Neill, Joaquín M. Domínguez. Roma–Madrid 2001. (A továbbiakban Diccionario) 914–918.

éves diákok) a keresztény hitben és tanulmányaikban való előmenetelét, illetve eszközeiket: a heti gyónást, havi szentáldozást, napi misehallgatást, a szentolvasó és más officiumok imádkozását, a rendszeres elmélkedést és napi lelkiismeretvizsgálatot, a meghatározott időben tartott összejöveteleket, prédikációkat, illetve az irgalmasság cselekedeteit (szegényekről és betegekről való gondoskodást). A társulat lelki vezetője egy jezsuita atya volt, akit egy, az idősebb tagok közül választott világi prefektus és egy tizenkét segédből álló tanács segített.¹⁵

A római minta ösztönözte François Costert, hogy a douai kollégium rektoraként (1572–1574), majd Kölnbe helyezése után 1575-ben a Collegium Tricoronatumban is Mária-kongregációt alapítson.¹⁶ A dél-német térségben hasonló szerepet játszott Jakob Rem, aki 1574-ben Dillingenben, 1595-ben pedig Ingolstadtban szervezte meg a Mária-kongregációt.¹⁷ Osztrák területen Petrus Canisiusnak volt kulcsszerepe, aki több kollégium alapítása mellett számos Mária-társulatot is szervezett.¹⁸ A kongregációk felállítását — főként a német nyelvterületen — Everard Mercurian rendfőnök (1573–1580) is pártolta. Ő karolta fel a Costertől származó eszmét, hogy az újonnan felállított társulatok a Collegium Romanum-beli kongregáció filiáiként alakuljanak meg, amely akkora már a többi társulat modelljeként széles körben ismert volt.¹⁹

A kongregációk filializációja rövidesen olyan gyakorivá vált, hogy Claudio Aquaviva rendfőnök (1581–1615) a kérdést a legfelsőbb szinten kívánta szabályozni. Felismerte, hogy a katolikus egyház megújításában és a társadalom keresztény átalakításában a Mária-kongregációknak kulcsszerepük lehet, ezért a társulatok számára pápai privilégiumokat eszközölt ki. A XIII. Gergely pápa által 1584-ben kiadott *Omnipotentis Dei* kezdetű bulla a római kollégium társulatát Prima Primaria névvel illette, és biztosította, hogy az anyakongregációvá előlépő társulatnak adott kiváltságok (búcsúk) az általa bekebelezett kongregációk összességét megillessék. A jezsuita rendfőnöknek és helyettesének jogává tette, hogy a rend intézményeihez kötődő társulatok alapítását jóváhagyják. A generális hatáskörébe tartozott a kongregációk szabályzatainak megalkotása (jóváhagyása) és megváltoztatása is. Ezeket a kiváltságokat erősítette meg és bővítette V. Sixtus *Superna dispositione*, illetve *Romanum decet* (1587) kezdetű bulláiban. A jezsuita rendfőnöknek teljhatalmat adott, hogy a rendhez tartozó minden intézményben egy vagy akár több társulatot alapítson vagy azokat megszüntesse, illetve szabályzatukat megállapítsa. Aquaviva a bullákkal egyi-

¹⁵ O'Sullivan, P.: Congregationes i. m. 915., P. O'Sullivan: Prima Primaria. In: Diccionario, 3232.

¹⁶ A kölni társulat tagjainak írott *Liber sodalitatis* c. műve a kongregációs kézikönyvek egyik első példajaként iránymutató lett a későbbi társulatok számára is. J. Andriessen: Costerus (De Costere) Franciscus. In: Diccionario, 982., vö. O'Sullivan, P.: Congregationes i. m. 915., Anna Coreth: Die ersten Sodalitäten der Jesuiten in Österreich. Geistigkeit und Entwicklung. Jahrbuch für Mystische Theologie 11. (1965) 7–65., ebben 20–27., Chatellier, L.: The Europe i. m. 33.

¹⁷ F. Wulf: Rem, Jakob. In: Diccionario, 3330.

¹⁸ Vö. Rudolf Leeb: Die Anfänge der katholische Gegenbewegung. In: Geschichte des Christentums in Österreich von der Spätantike bis zur Gegenwart. Hg. Wolfram Herwig. Wien 2003. 242., Coreth, A.: Die ersten Sodalitäten i. m. 27–31.

¹⁹ O'Sullivan, P.: Congregationes i. m. 915.

dejúleg adta ki a Mária-kongregációk első általános szabályzatát, amelyet lényeges változtatás nélkül követtek egészen a rend feloszlatásáig.²⁰

Az intézményesülést gyors fejlődés követte. A kezdeti időszakban a társulatok alapvetően városokban működtek és a kongregációkon belül a különböző társadalmi rétegek együtt voltak jelen. Az 1590-es évektől megfigyelhető rétegződés eredményeként egyre inkább leképeztek az életkori, társadalmi, foglalkozási és nyelvi csoportokat.²¹ A társulatok elterjedtsége a 16. század végén még nem volt egyenletes egész Európában. A Rajna-vidéki és flandriai, valamint a dél-német területek felé az alapítók kitüntetett figyelemmel fordultak, de Franciaország vagy a Habsburg-tartományok térségében még nem alakult ki a kongregációk sűrű hálózata.²² Ez a 17. század első felében változott meg,²³ amikor az osztrák rendtartományban is a kongregációk gyors térbeli és létszámbeli növekedése figyelhető meg, amiből már a Magyar Királyságban újonnan alapított jezsuita kollégiumok is kivették a részüket.

A magyarországi társulatok szerveződéséhez a közvetlen mintát az osztrák provincia rendházaiban kereshetjük. Az 1563-ban Bécs központtal önállósult osztrák rendtartomány 1623-ig a cseh korona országait is magában foglalta. Így a magyarországi alapításokra a magyar rendtagok által leglátogatottabb bécsi és grazi kollégiumok mellett valószínűleg a morvaországi olmützi és brünni rendházak, illetve azok társulatai is hatottak.²⁴ A bécsi mintának Nagyszombat esetében lehetett kiemelt szerepe, hiszen tudjuk, hogy a bécsi Nagyboldogasszony-társulat „testvéri” (szövetséges) kapcsolatot ápolt prágai, grazi, augsburgi és olmützi kongregációk mellett a nagyszombati Gyümölcscsoltó Boldogasszony-társulattal is.²⁵ Az itáliaiak Caritas-társulata (1565), majd a jezsuita konviktus diákjai számára alapított Szent Barbara-sodalitas (1573) után 1579-ben alapított első bécsi Mária-kongregáció magyar kapcsolatai mindvégig szorosak maradtak, a Bécsben tanuló magyarok, egyházi és világi előkelők közül is sokan tagjai voltak, alapítóinak egyharmada is a magyarországiak közül került ki.²⁶ Az osztrák tartományon belül a rendházak alapításához hasonlóan időbeli csúszás volt a nyugatabbi és a magyarországi kongregációalapítások között is,

²⁰ *Chatellier, L.*: The Europe i. m. 9., *O'Sullivan, P.*: Congregationes i. m. 915–916., *Elder Mullan*: Die Marianische Kongregation dargestellt nach den Dokumenten. Wien 1913.⁴ 11–13., 26–29., 31–33. A bullák teljes szövegét l. uo. 231–253.

²¹ *Chatellier, L.*: The Europe i. m. 14–19. Kezdetben a jezsuita társulatoknak nők is tagjai voltak, Aquaviva 1587-es rendelkezésével azonban kiszorultak a társulatokból. *O'Sullivan, P.*: Congregationes i. m. 915. Kivételt csak a legmagasabb társadalmi csoport jelentett egészen XIV. Benedek pápa 1751. évi döntéséig, amely női társulatok alapítását is megengedte, vö. *Ludwig Koch*: Kongregationen (Marianische). In: Jesuitenlexikon. Hg. Ludwig Koch. Paderborn 1934. 1018–1024.

²² *Chatellier, L.*: The Europe i. m. 25–32.

²³ Uo. 50–51.

²⁴ A kérdés további vizsgálatokat kíván. A cseh-magyar jezsuita kapcsolatokról l. *Kovács Eszter*: Magyarországi jezsuiták és a cseh rendtartomány (Csehország, Morvaország, Szilézia) 1773-ig. (PhD-disszertáció). Piliscsaba 2009. A cseh-morva kongregációkról l. pl. *Orlita, Z.*: Gemeinschaft i. m.

²⁵ Vö. Saeculum Marianum Sodalitatis B. Mariae Virginis in Coelum Assumptae... Viennae 1678. 11–12.

²⁶ *Coreth, A.*: Die ersten Sodalitäten i. m. 12., 15., 37., Saeculum Marianum i. m. 7–9.

ami különösen a diák- és a városi társulatokra igaz, de a később elterjedt Agonia Christi-társulatokról ez már nem mondható el.²⁷

A térbeli és számbeli gyarapodás ugyanis a 17. század közepétől az osztrák provinciában is kiegészült egy új társulattípussal, a „Jó halál” vagy Agonia Christi-társulatokkal. Alapvető céljuk az volt, hogy tagjaik a halált a kegyelem állapotában várják, így a jezsuita apostolkodásnak a lelkek üdvösségét célzó törekvéséhez remekül illeszkedtek.²⁸ E társulattípus előzményei az 1600 körüli évekre nyúlnak vissza, amikor Velencében a jezsuiták nagybőjt péntekjein a hívek számára ötórás szentségimádásokat szerveztek, hogy Krisztus szenvedéséről és kínhaláláról elmélkedjenek. Ez a devóciós forma hamar elterjedt,²⁹ majd kiegészülve a szentségek rendszeres vételének (a havi gyónásnak és áldozásnak) más társulatokban is megszokott követelményével, 1648-ra intézményesült. Vincenzo Carafa rendfőnök (1645–1649) a római II Gesù-templomban ekkor állította fel az első „Buona Morte”-társulatot. A tagok havonta egy napot imádságban együtt töltöttek és meghallgatták előljárójuk prédikációját. A társulatokat a Mária-kongregációkhoz hasonló búcsúkkal látták el VII. Sándor pápa és utódai, majd XIII. Benedek *Redemptoris nostri* kezdetű bullájával (1729) lehetővé tette — szintén a Mária-kongregációk mintájára —, hogy a jezsuita rendfőnök a *Primariá*vá, főtársulattá kinevezett római domus professa-beli Jó halál-társulatba befogadjon, inkorporáljon más társulatokat. Amint látni fogjuk, ez a társulattípus a Mária-kongregációkra alapvető vonásaiban hasonlított (jezsuita rendi és világi vezetés, illetve támogatás, a szentségek rendszeres vétele és rendszeres gyűlések, évi főünnep megtartása), de a társadalom sokkal szélesebb rétegei számára volt nyitott, és fő különbségként már nők is tagjai lehettek. Figyelemre méltó, hogy Magyarországon a „Jó halál”, vagyis ahogy itt nevezték: „Agonia Christi” társulatalapítások az osztrák provincia más területeivel teljesen párhuzamosan jöttek létre. Természetesen a jezsuitákra jellemző alkalmazkodási stratégia a társulattípus magyarországi meghonosításakor is érvényesült, így a vegyes katolikus-protestáns lakosságú országban a Mária- (és a városi) társulatoknak bizonyos szempontból alternatívája lett.

A jezsuita kongregációk elterjedése Magyarországon a 17. században

A jezsuita rend tevékenysége a Magyar Királyságban a 16. századi kezdetek után³⁰ a 17. század elejétől vált folyamatosá. A Bocskai-mozgalmat lezáró

²⁷ A német nyelvterület és azon belül az osztrák rendtartomány társulatairól a vizsgált időszakra vonatkozóan jó áttekintés a társulattípusok részletes bemutatásával: *Bernhard Duhr*: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. I–III. Freiburg im Breisgau 1907–1921. I. 357–371., 478–481., 502–503., II/2. 81–122., III. 642–659.

²⁸ A társulattípusról l. *J. Wicki*: Buena Muerte. In: Diccionario, 566–567.

²⁹ E devóciós formát intézményesítette VIII. Kelemen pápa *Quacumque a Sede Apostolica* kezdetű brevéje (1604. dec. 7.), vö. *Wicki, J.*: Buena Muerte i. m. 566.

³⁰ Elsőként Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568) telepítette le a jezsuitákat Nagyszombatban (1561–1567), de az intézmény csak rövid ideig működött. Nyugat-Magyarországon legközelebb Znióváralján és Vágsellyén telepedtek meg (1589), ahol 1605-ig, Bocskai István hadjáratáig működtek. Erdélybe Báthory István fejedelem (1571–1586) hívta be a rendet 1579-ben. Kolozsmonostori rendházuk mellett 1581-től Kolozsvárott iskolát és (1583-tól) szemináriumot működtettek, és létre-

bécsi béke (1606), majd az azt szentesítő 1608. évi országgyűlés kimondta,³¹ hogy a jezsuita rend nem birtokolhat javakat Magyarországon. Mégis éppen Bocskai István és Bethlen Gábor hadjáratai után öltött nagyobb mértéket a protestáns (fő)nemesség katolizációja, a rendek és az uralkodó közötti új kompromisszum, politikai realitás alapján.³² Mindez a törvényi korlátozás ellenére előrevetítette a jezsuita kollégiumhálózat viszonylag gyors kiépülését, ami egyben a kongregációk elterjedését is jelentette. Az alábbiakban ennek a folyamatnak a hullámaint követem nyomon.

*Jezsuita vezetésű társulatok a Magyar Királyságban, 1582–1671*³³

város	év	titulus	tagság, típus
Kolozsvár	1582	Mária	diák
	1641	Angyalok Királynéja születése	diák
Gyulafehérvár	1588	Mária	diák
Vágsellye	1602	Nagyboldogasszony	diák (vegyes)
Zágráb	1613	Gyümölcsoltó Boldogasszony	(nagyobb) diák
	1663	Nagyboldogasszony	ifjabb diák
	1623	Gyertyaszentelő Boldogasszony	városi
	1625	Szent Izidor	köznép
	1653	Agonia Christi	
Nagyszombat	1617	Sarlós Boldogasszony	(nagyobb) diák
	1636	Szeplőtelen fogantatás	ifjabb diák
	1651	Angyalok királynéja születése (Kisboldogasszony)	legifjabb diák
	1667	Gyertyaszentelő Boldogasszony	Collegium Generale növendékei
	1622	Szent Kereszt	városi, magyar
	1649	Gyümölcsoltó Boldogasszony	városi, német
	1660	Agonia Christi	szláv

hoztak egy gyulafehérvári és egy nagyváradai missziót is. Az 1588. évi megyesi országgyűlésen a protestáns rendek elérték a jezsuiták kitiltását a fejedelemségből. Bár a tilalmat 1595-ben feloldották, 1607-ben újból kitiltották őket.

³¹ 1608. k. e. VIII. tc., Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Szerk. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Márkus Dezső. Bp. 1900. 15.

³² Erről l. *Péter Katalin*: Pázmány Péter és a protestánsok. In: *Uő*: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Bp. 1995. 181–199., ebben 181.

³³ A táblázatban az 1582–1671 között a Magyar Királyság területén alapított, jezsuita vezetésű társulatokat gyűjtöttem össze. A városokat a legkorábban alapított társulataik időrendjében sorolom fel. (A vastagabb tagoló vonalak az alább következő, római számokkal jelölt alapítási hullámokat jelölik.) Településenként előbb a diák-, majd a városi, végül az Agonia Christi-társulatok következnek, az egyes típusokon belül időrendben. Az alapítás événél mindig a legkorábbi ismert működési évet adom meg (akkor is, ha a rendfőnöki/pápai megerősítés későbbi). A tagok körét az ismert adatok alapján adom meg a lehető legpontosabban. A forrásokra alább, az egyes társulatok említésénél utalok.

város	év	titulus	tagság, típus
Pozsony	1632	Gyümölcsoltó Boldogasszony	diák
	1629	Nagyboldogasszony	városi, német és magyar tagozat
	1647	Agonia Christi	német, magyar és szláv tagozat
Győr	1631	Gyümölcsoltó Boldogasszony	diák
	1634	Patrona Hungariae (Nagyboldogasszony)	városi/úri, magyar
	1634	Maria de Victoria (Eketiltó Boldogasszony)	városi, német
	1654	Agonia Christi	magyar
	1654	Agonia Christi	német
Sopron	1640	Gyümölcsoltó Boldogasszony	diák
	1640	Krisztus Teste	városi, német és magyar
	1661	Agonia Christi	német és magyar
Homonna / Ungvár	1636	Gyümölcsoltó Boldogasszony	diák
	1669	Agonia Christi	
Gyöngyös	1644	Nagyboldogasszony	diák
	1670	Agonia Christi	
Varasd	1644	Gyümölcsoltó Boldogasszony	diák
	1662	Agonia Christi	
Kassa	1653	Szeplőtelen fogantatás	diák
	1669	Gyümölcsoltó Boldogasszony	ifjabb diák
	1665	Agonia Christi	
Szepeshely	1653	Nagyboldogasszony	diák
	1653	Agonia Christi	
Trencsén	1656	Szeplőtelen fogantatás	diák
Sárospatak	1666	Agonia Christi	

I.

Az első társulatalapítások a jezsuiták 1582–1588-as kolozsvári és gyulafehérvári működéséhez, illetve a vágsellyei kollégiumhoz (1602–1605) kötődtek. Kolozsvárott 1582-től már biztosan működött egy Mária-társulat a gimnáziumi diákság számára, amelynek elöljárója 1584-ben az itáliai Hieronymus Fanfonius volt, aki két évvel később pestisben meghalt.³⁴ A kongregáció élén utóda egy ellentmondásos személyiség, Emmanuel Vega lett. Az ő idejében,

³⁴ Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I. (1551–1600). Coll. et ed. Ladislaus Lukács. (Monumenta Historica Societatis Iesu 117.) Romae 1978. (A továbbiakban Lukács I.) 427., 665. *Balázs Mihály*: Kolozsvár és Vágsellye. Adalék a Mária-kongregációk korai történetéhez. In: *Uő*: Felekezeti és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról. Bp. 2006. 133–137., ebben 134.

1587 októberében a Kolozsvárra összehívott országgyűlésre látogató Báthory Zsigmond fejedelem a jezsuita kollégium és a szeminárium mellett a kongregációt is meglátogatta.³⁵ A jezsuiták 1588-as kitiltásuk után valószínűleg Vega korábbi tevékenysége miatt nem kezdeményezték 1595. évi Erdélybe való vissza-településükkor a társulat felújítását.³⁶ Erre csak jóval később, 1641-ben került sor, amikortól Angyalok királynéja születése titulussal már folyamatosan fennállt a kongregáció.³⁷ Másrészt 1588-ból van adatunk a gyulafehérvári misszióban létrehozott Mária-titulusú diáktársulatról, amelyet Aquaviva rendfőnök felvett a római anyakongregációba.³⁸ Ennek működése még az első kolozsvári társulatnál is rövidebb lehetett, talán 2–3 évig létezhetett, szintén a kitiltásig. Az említett korai erdélyi kollégium- és társulatalapítások esetében feltételezhető — Bécs távolsága és Báthory István lengyel királysága miatt — a lengyel területek, illetve az onnan érkező rendtagok ösztönző hatása is.

Az erdélyi társulatokhoz hasonlóan rövid ideig, 1602-es megalapításától a jezsuiták 1605. évi elűzéséig működött Vágsellyén a Gyümölcsoltó Boldogasszony-társulat, amelynek alapító tagjait is ismerjük. A névsorból kiderül, hogy az alapító Forgách Ferenc nyitrai püspök mellett a tagok a főpapok, a közép- és alsópapság képviselői, helyi előkelők, nemesek, illetve a jezsuita iskola diákjai közül kerültek ki.³⁹ 1604-ben Aquaviva rendfőnök és Alphonso Carrillo tartományfőnök már a társulatnak a római anyakongregációba való felvételéről levelezett,⁴⁰ 1605-ben pedig — a gimnáziumi rektor⁴¹ helyett — önálló jezsuita vezetője is volt a társulatnak Vragovics (Wragovitus) Péter hitszónok személyében.⁴²

II.

A második alapítási hullámba a zágrábi és a nagyszombati jezsuita kollégiumok, illetve ezek kongregációi tartoznak. Leghamarabb e két fontos jezsuita központban jöttek létre tartósan működő társulatok, az osztrák rendtartomány más városai, elsősorban Bécs mintájára. A zágrábi alapítás (1607) valamivel korábbi volt, de a 17. században egyre önállósuló, a magyarországi katolikus egyházon belül egyre inkább elkülönülő horvátországi fejlődést leképezve helyi, re-

³⁵ Balázs M.: Kolozsvár i. m. 134–135.

³⁶ Uo. 138.

³⁷ Varga Júlia: A kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia hallgatósága 1641–1773 (1784). (Felsőoktatástörténeti kiadványok 6.) Bp. 2007. 11–12.

³⁸ Balázs M.: Kolozsvár i. m. 138.

³⁹ Uo. 139., a tagokra l. Jezsuita okmánytár. I/1. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. Szerk. Balázs Mihály et al. Szeged 1995. 320–322. (Nr. 253.)

⁴⁰ Uo. 324. (Nr. 257.). 1604. jan. 10-én pedig új tagokat vettek fel: Velikai Gáspár körmendi plébánost és Keresztesi Máté nyitrai kanonokot, Balázs M.: Kolozsvár i. m. 139.

⁴¹ A fogalmak félreérthetősége miatt a jezsuita gimnáziumok rendi vezetőit a magyar kiejtés szerinti *rektor* formában használom. A jezsuita társulatok vezető tisztségeként a latin *rector* formát őrzöm meg. Minden más tisztség és fogalom (superior, praeses, magister, rhetorica stb.) esetén a latin írásmódot használom a szakirodalomban is gyakran eltérő magyar változatok helyett.

⁴² Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. II. (1601–1640). Coll. et ed. Ladislaus Lukács. (Monumenta Historica Societatis Iesu 125.) Romae 1982. (A továbbiakban Lukács II.) 51., vszl. ezelőtt is ő lehetett a praefectus, Balázs M.: Kolozsvár i. m. 140.

gionális jelentőségű maradt.⁴³ Ehhez képest a kissé később alapított nagyszombati rendház és kollégium (1615) országos vonzasköre és jelentősége — különösen az egyetemalapítás után (1635) — megkérdőjelezhetetlen volt.

Zágrábban Dobokay Sándor, a kollégiummá váló intézmény (1612) első rektora kezdeményezte a társulatalapítást, ami a következő évre valósult meg.⁴⁴ Ekkor kapta meg Aquaviva rendfőnök megerősítő oklevelét a diákok Gyümölcsoltó Boldogasszony-kongregációja, amelynek az akkor ott tanuló 330 diákból 40-en lettek tagjai. A társulatba rövidesen felnőttek, az egyházi és a világi elit tagjai is felvételüket kérték, például Domitrovics Péter (Petar Domitrović) zágrábi püspök, a helyi kanonokok vagy gr. Homonnai Drugeth György.⁴⁵ A társulat ennek ellenére diákkongregációként működött, és csak 1663-ban vált ki belőle az „ifjabb diákok” külön társulata. Mivel ugyanis a kollégiumban 1662-ben magasabb szintű, bölcsészeti képzés indult, a megnövekedett diáklétszámot az egyetlen társulat már nem tudta volna ellátni. A gimnázium legfelsőbb osztálya (rhetorica) és a filozófia hallgatói számára a régi társulat maradt nyitott, míg a gimnázium 2–4. osztályos diákjai (grammatica, syntaxis, poetica) a Nagyboldogasszony titulusú „kisebb” kongregációban tömörültek.⁴⁶ A nagyobb diáktársulat létszáma 1649/50-ben 140, 1665-ben 138 volt. A szétválást az „ifjabb” kongregáció ismert taglétszámái is indokolják: 1665-ben 170, 1695-ben 177 volt a sodalisok száma.⁴⁷

Zágrábban a felnőttek számára jezsuita vezetésű városi kongregáció 1623-tól működött Muzio Vitelleschi rendfőnök (1615–1645) megerősítésével.⁴⁸ A jezsuitáktól függetlenül ekkor már létezett egy másik polgári társulat is a vá-

⁴³ A horvát egyház „különutas” fejlődéséről l. *Molnár Antal*: A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. (METEM Könyvek 77.) Bp. 2012.

⁴⁴ Dobokay Sándorról l. *Molnár Antal*: Dobokay Sándor SJ önéletrajzi feljegyzései (1620). In: *Új: Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Bp. 2009. 79–93. Zágrábi rektorként l. Lukács II. 145. (1613) és *Franjo Fancev*: Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606–1772). *Starine* 37. (1934) 1–176., ebben 32. (1612, 1613).

⁴⁵ *Fancev, F.*: Građa i. m. 34., 38–40., *Miroslav Vanino*: Isusovci i hrvatski narod. I. Rad u XVI slojeću Zagrebački Kolegij. (Biblioteka Vrela i prinosi za povijest isusovačkog reda u hrvatskom narodu 1.) Zagreb 1969. 290–291.

⁴⁶ *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 309., vö. az új társulat önállósulására: *Ladislaus Lukács*: Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. III. (1641–1665). Romae 1990. (A továbbiakban Lukács III.) 800. (1664).

⁴⁷ *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 309–310.

⁴⁸ A jezsuita vezetésű városi társulatokra nem volt jellemző, hogy aktuálpolitikai esemény motiválja alapításukat. Zágrábban azonban erre látunk példát: az Erdődy Tamás (korábbi horvát bán) által kezdeményezett, a városi kormányzatban bevezetett reform (új városi statútum) ellen Frangepán Miklós horvát bán támogatásával és Grga Tepečić korábbi városbíró vezetésével felkelés tört ki, amelynek leverése után a felkelés vezetői az ellenséges oldal elleni merényletet hajtottak végre, egyiküket megölték. Az „összeesküvőket” letartóztatták és halálra ítélték. Az elítéltek közül ketten az akkor Zágrábban vizitáló osztrák provinciális, Rumer György segítségével menekültek meg. A jezsuiták hozzáállása segítette a polgári társulat alapítását, bár a kongregáció nem tett különbséget a felek között, a város belső békéjének helyreállítása volt a céljuk. (*Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 360–361.) A jezsuiták Erdődy Tamással is jó kapcsolatra törekedtek, temetésekor a zágrábi székesegyházban a kollégium castrum dolorist állított. (Vö. *Fancev, F.*: Građa i. m. 50.) A felkelésről l. még: *Franjo Buntak*: Povijest Zagreba. Zagreb 1996. 397–399. – A horvát szöveg fordításában Ternovác Bálint, a zágrábi helytörténeti szakirodalom feltárásában Varga Szabolcs segítségét köszönöm!

rosban Krisztus Teste titulussal.⁴⁹ A jezsuita Gyertyaszentelő Boldog-asszony-kongregáció a tituláris ünnepen (február 2.) kezdte meg működését, első jezsuita lelkipásztora Petar Ljubić, első világi előjárója pedig Josip Kail polgár, kereskedő (Iosephus Khaill civis et mercator) lett.⁵⁰ Taglétszáma a diák-kongregációkéhoz hasonló volt, 1623-ban 80, 1642-ben 120, 1649-ben 140, 1665-ben 190 sodalisról tudunk.⁵¹ A városi Mária-kongregáció mellett a „köz-nép” számára 1625-től már működött a Szent Izidor-testvérület (fraternitas) is, de ez sokáig nem kapott rendfőnöki megerősítést.⁵² Jezsuita előjáróit a rendtartományi katalógus 1664-től tünteti fel.⁵³ A század végén a városi Mária-társulathoz csatlakozott, ezt 1672-ben hagyta jóvá oklevelében Giovanni Paolo Oliva rendfőnök (1664–1681).⁵⁴

Zágrábban a jezsuiták másik társulattípusát képviselő Agonia Christi-társulat Petretich Péter (Petar Petretić) zágrábi püspök kezdeményezésére és X. Ince pápa megerősítésével (1653. december) kezdte meg működését.⁵⁵ Taglétszáma 1658-ban 1200, 1665-ben 3680 fő volt, ami teljesen más léptékekben mozgott, mint a fent említett társulatok esetében. A széles társadalmi bázis mellett a „névleges” tagság lehet a magas létszám oka, amit a magas újonclétszámok is alátámasztanak: 1694-ben 250, 1695-ben 800, 1698-ban 214 új tagot vettek fel.⁵⁶

A nagyszombati kollégium országos jelentősége és mintaadó szerepe miatt is kiemelkedik.⁵⁷ 1615-ben alapította Forgách Ferenc érsek, kezdeményezését Pázmány Péter teljesítette ki.⁵⁸ Esztergomi érsekként Pázmány több épületet vett a jezsuiták számára, konviktusokat alapított, majd az egyetemalapítással Nagyszombatot valóban magyarországi „jezsuita fővárossá” emelte.⁵⁹ Az iskola differenciálódása és a diáklétszám növekedése idővel négy diáktársulat létrejöttét, a jezsuiták lelkipásztori tevékenységének kiterjedése pedig további három városi társulat megalapítását eredményezte.

⁴⁹ *Fancev, F.*: Grada i. m. 36.

⁵⁰ *Fancev, F.*: Grada i. m. 50., *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 361.

⁵¹ *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 365.

⁵² Uo. 371–372., *Fancev, F.*: Grada i. m. 51. A köznép számára alapított Szent Izidor-társulatokról a felső-német rendtartományból is vannak adatok, vö. *Duhr, B.*: Geschichte der Jesuiten i. m. II/2. 89.

⁵³ Lukács III. 845. és a következő évek adatai.

⁵⁴ *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 372.

⁵⁵ Uo. 390–393., felállításáról: *Litterae Annuae* (Wien), Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung (a továbbiakban LAW, az évszám megadásával), (1653), Cod. 12050. 23. – (Kutatástechnikai okokból az éves jelentéseknek részben a Rómában, részben a Bécsben őrzött példányait használtam, a Campus Hungary és a Magyar Ösztöndíj Bizottság Collegium Hungaricum (CH/2) ösztöndíjak segítségével.)

⁵⁶ *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 396–397.

⁵⁷ A nagyszombati jezsuita kollégium történetének modern feldolgozása — a jó forrásadottságok ellenére — még várat magára.

⁵⁸ A jezsuiták kezdeti nagyszombati tevékenységére l. *Ipolyi Arnold*: A jezsuiták viszontagságai Magyarországon a XVII. század első negyedében. Magyar Sion 2. (1888) 400–415., ebben 401–411.

⁵⁹ Az egyetem történetére alapvető korabeli feldolgozás: *Franciscus Kazy*: Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu. Tyrnaviae 1737.

Az első diáktársulatot maga Pázmány érsek alapította 1617-ben, Sarlós Boldogasszony titulussal. A mintegy 600 tanulóból 70-et választottak ki, akik az alapításkor beléphettek a kongregációba. Az ünnepélyes tagfelvételnél jelenlévő egyházi, világi előkelők és városi tanácsstagok révén ennek a diákkongregációnak is kezdettől fogva szélesebb társadalmi beágyazottsága volt.⁶⁰ Az egyetemalapítás és az emiatt tovább növekedő diáklétszám 1636-ra újabb alapítást eredményezett. A „kisebb”, Szeplőtelen Fogantatás-kongregáció (melléktitulusa szerint *Patrona Hungariae*) a poetica, syntaxis és grammatica osztályában (a gimnázium 2–4. évfolyamán) tanulókat tömörítette, míg az eredeti „nagyobb” társulatot ezután a rhetorica osztályának és az egyetemi hallgatóknak tartották fenn. Ez az alapítás is Pázmány érsekhez kötődött.⁶¹ Az „ifjabb” társulattól 1651-ben vált ki a „legifjabb” diákok (adolescentuli) Angyalok királynéja születése-társulata, amely Rómából ez évben megerősítő bullát is kapott. A gimnázium grammatista és syntaxista osztályai (2–3. évfolyam) számára jött létre, miközben a „középső” társulatba a rhetorica és poetica diákjai, a „nagyobb” társulatba pedig az egyetemi tanulók tartoztak.⁶² A harmadik alapítás előzményeire utal, hogy már az 1648. évben is van nyoma a társulat önálló néven való elkülönülésének.⁶³

A nagyszombati társulatok között külön említendő az 1648-ban, Lippay György esztergomi érsek által alapított központi szeminárium, Collegium Generale növendékeinek önálló kongregációja. Ez a Gyertyaszentelő Boldogasszony-kongregáció 1667-ben már fennállt.⁶⁴ Vezetői — más jezsuita társulatokkal ellentétben — nem a jezsuita tanítók vagy lelkipásztorok, hanem az intézményben tanuló jezsuita növendékek, másod-, harmad- vagy negyedéves teológushallgatók voltak.⁶⁵ Nagyszámú ismert kiadványa egyértelművé teszi, hogy a Nyugat-Európában elterjedt papi társulat típusának korai és sajátos magyarországi példája, valójában „papnövendék”-társulatnak tekinthetjük.⁶⁶

A város három natiója számára Nagyszombatban három városi társulat jött létre. Az első 1622-ben alakult meg Szent Kereszt titulussal a magyarok számára.⁶⁷ Jezsuita rendi előjárói és ismert négy kiadványa is magyarnyelvűségét bizo-

⁶⁰ *Litterae Annuae* (Roma), Archivum Romanum Societatis Iesu (a továbbiakban LAR, az évszám megadásával), (1617) Austr. 133. 516., *Kazy, F.*: Historia i. m. 45., 201. (1617), vö. Lukács II. 221. (1619) – Talán a vágsselyei példához és Zágrábhhoz hasonlóan felnőtt, világi tagjai is voltak.

⁶¹ LAR (1636), Austr. 136. 555., *Kazy, F.*: Historia i. m. 201. (1636), vö. Lukács II. 463. (1637), a *Patrona Hungariae* titulusra I. Régi magyarországi nyomtatványok (a továbbiakban RMNy) III. 1636–1655. Szerk. Heltai János. Bp. 2000. Nr. 1744., *Mariale manuale Sodalitatis Im(m)aculatae Conceptionis B. M. V. Mariae, patronae Hungariae...* Posonii 1638.

⁶² LAW (1651), Cod. 12220. 381v., *Kazy, F.*: Historia i. m. 201–202. (1651), vö. Lukács III. 330. (1652).

⁶³ LAW (1648), Cod. 12220. 96r–97v.

⁶⁴ *Ladislav Lukács*: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. IV* (1666–1683). Romae 1990. (A továbbiakban Lukács IV.) 72., a társulat felállítását év nélkül említi: *Kazy, F.*: Historia i. m. 202.

⁶⁵ Vö. Lukács IV. adataival a vonatkozó évekből.

⁶⁶ *Knapp É.*: Pietás i. m. 213–216. Az egyházi pályára készülők, szerzetesnövendékek számára önálló Mária-kongregációkat állítottak fel pl. Dillingen és Ingolstadt jezsuita kollégiumaiban is, vö. *Duhr, B.*: *Geschichte der Jesuiten* i. m. I. 502–503.

⁶⁷ *Kazy, F.*: Historia i. m. 202. (1622), Lukács II. 268. (1623) – Első jezsuita előjárója Káldi György magyar hitszónok volt.

nyítja.⁶⁸ A németek számára 1649-ben alakult önálló társulat Gyümölcsoltó Boldogasszony titulusal. A december 19-i alakuló gyűlésen 56 tag lépett be az új kongregációba.⁶⁹ Végül egy évtizeddel később, Lippay György esztergomi érsek alapításával Nagyszombatban is létrejött az Agonia Christi-társulat, kifejezetten a szláv (szlovák) natio tagjainak.⁷⁰ Rendi előjárói kivétel nélkül a szláv hitszónokok voltak.

III.

A harmadik alapítási hullám az 1620–1630-as években alapított három nyugat-magyarországi kollégium, Pozsony, Győr és Sopron, illetve a hányattott sorsú homonnai/ungvári kollégium társulatait jelenti. Míg az előbbi három város fontos regionális jezsuita (oktatási) központ lett és differenciált társulati életet tudhatott magáénak, a Homonnán alapított, majd Ungvárra a kollégiummal együtt átköltöztetett diáktársulat működése valójában csak az 1650-es évek második felétől vált folyamatossá. Így átmenetet jelent a negyedik alapítási hullám intézményeihez.

Pozsonyban, a Magyar Királyság fővárosában 1627-től kezdődött meg a jezsuita kollégiumban a tanítás.⁷¹ Itt először egy városi kongregáció szerveződött, amelynek az alapító Pázmány érsek mellett több főnemes és püspök, városi polgárok, a kollégium diákjai, sőt maga II. és III. Ferdinánd és feleségeik is tagjai lettek. Az 1629-től működő Nagyboldogasszony-társulat 1630-ban a rendfőnöki megerősítést is megkapta.⁷² Valószínűleg e társulat későbbi három kongregáció magját alkotta. Ezek egyike a csak szórványosan adathozható magyar vagy úri kongregáció, amely a városban székelő központi hivatalok tisztségviselőit tömörítette,⁷³ és amely hosszú távon nem vált teljesen külön a városi polgárok német társulatától, annak csak egy tagozatát képezte. A magyar társulat elkülönülésére utalhat egy 1631-ből ismert, a társulat titulusát pontosító adat: „Congregatio divae Virginis, Sancti Stephani regis patriae Patroni”.⁷⁴ Szintén az elkülönült működésére utal, hogy az 1637, 1643–1645. években önálló jezsuita előjárók vezették.⁷⁵ Ezzel szemben Nagyboldogasszony titulusal, 1631-től

⁶⁸ Vö. Lukács II–IV. adatai a vonatkozó éveknél és *Knapp É.*: Pietás i. m. 211.

⁶⁹ LAW (1649), Cod. 12220. 188r., *Kazy, F.*: Historia i. m. 202. (1649), vö. Lukács III. 272. (1650).

⁷⁰ *Kazy, F.*: Historia i. m. 202. (év nélkül), *Tüskés G. – Knapp É.*: Laikus vallásos társulatok i. m. 284. (1660), vö. Lukács III. 659. (1661). – Rendi előjárói kivétel nélkül a szláv hitszónokok voltak, vö. Lukács III–IV. adataival.

⁷¹ Az alapítástörténetről l. *Dénesi Tamás*: Missziótól a kollégiumig. (Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum. 10. (1998: 3–4. sz.) 87–115. A jezsuiták szempontjából is meghatározó volt Pozsony új „főváros” szerepe, ennek 16. századi kialakulásáról l. pl. *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században. Fons 20 (2013: 1. sz.) 3–76.

⁷² LAR (1630), Austr. 135. 680., *Schönvitzky Bertalan*: A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története. Pozsony 1896. 90–91.

⁷³ „[congregatio] nobilium Ungarorum ad Curiae Regiae negotia assidentium”, LAW (1642), Cod. 12219. 135v.

⁷⁴ LAR (1631), Austr. 136., 42.

⁷⁵ Lukács II. 469. (1637, Hölgy György, conversator ungaricus), Lukács III. 71. (1643, Paczoth Ferenc, concionator et confessarius hungaricus), 111. (1644, Eustachius Stannperger, concionator dominicalis), 136. (1644, Eustachius Stannperger, concionator dominicalis); legutóbbi évben azonban

kivétel nélkül a német hitszónokok vezetésével működött a városi (német) társulat.⁷⁶ Az 1645–1646. évi háború és járvány után, ami a jezsuita kollégium életében is komoly törést okozott,⁷⁷ a Nagyboldogasszony-társulatot leginkább a városi német polgárság és a magyar „urak” közös kongregációjaként említik.⁷⁸

A diáktársulat önállóvá válása 1632 novemberében, a tanév elején kezdődött.⁷⁹ A Gyümölcsoltó Boldogasszony-kongregáció első jezsuita elöljárója a következő tanévből ismert.⁸⁰ A társulat római anyakongregációba való inkorporálásáról Vitelleschi rendfőnök 1637. április 2-án adott ki oklevelet.⁸¹ Ebben az évben kezdték el vezetni a társulati albumot is.⁸² Az album adataiból tudjuk, hogy a kongregáció tagjai a gimnázium 2–4. évfolyamán tanulók közül kerültek ki, a diákok syntaxistaként vagy grammatistaként nyertek felvételt. A taglétszámokkal ellentétben a 17. századi újonclétszámokat az Albumból pontosan ismerjük. A vizsgált időszakban (1637–1670) az újoncok száma évente 14–185 között ingadozott, de ennél jobban jellemzi a társulat működését, hogy átlagosan 59 diákot vettek fel évente. A társulat összlétszámáról a vizsgált időszakból nincs adatom. 1684-ből az Album bejegyzéséből tudjuk, hogy a társulat a háború után megcsappant létszámmal, 80 fővel folytatta működését.⁸³ A 18. század elejéről ezt jóval meghaladó létszámok ismertek (1708: 142 fő, 1723: több mint 300 fő),⁸⁴ amelyek alapján feltételezhető, hogy az 1670 előtti években is előfordulhatott akár 100–150 fős taglétszám.

Pozsonyban 1647-ben Lippay György esztergomi érsek állította fel az Agonia Christi-társulatot. Az alapítás figyelemre méltó, mert megelőzte a jezsuita rendfőnököknek a társulati forma „intézményesülését” jelentő (fentebb említett) 1648. évi római alapítását és az osztrák rendtartományban legkorábbiaként ismert grazi (1650) alapítást is.⁸⁵ Lippay kérésére X. Ince pápa 1647. április 13-i bullájával kapta meg a kongregáció a megerősítést és a pápai búcsút. A társulat felállításáról a jezsuita rendfőnököt az érsek május 4-én informálta, egyúttal kérte, hogy a lelki vezetést a jezsuiták annak ellenére vállalják el, hogy a társulatnak nők is tagjai lehettek. Vincenzo Carafa válaszában megengedte a jezsuita vezetést azzal a feltétellel, hogy a nők csak a templomi igehirdetéseken lehettek jelen, a társulat vezetését kezdetben a városi Mária-társulat elöljárójá-

a német társulat önálló elöljáróját nem említi a rendi katalógus. – Az éves jelentés is ingadozik a társulatok számát illetően, 1637-ben három (magyar úri, német városi, latin diák) társulatot, 1639-ben azonban már csak kettőt (a városiak és a nemesek társulata, illetve a diákkongregáció) említ, de 1640-ben ismét három kongregációról ír, vö. LAW (1637, 1639, 1640), Cod. 12218. 244r., 355v., 448r.

⁷⁶ Vö. Lukács II–IV. adataival.

⁷⁷ Vö. LAW (1645, 1647), Cod. 12219. 361r–v., Cod. 12220. 50v.

⁷⁸ Pl. LAW (1648), Cod. 12220. 128v.

⁷⁹ LAR (1633), Austr. 136. 170.

⁸⁰ Martinus Kraft, a poetica magistere, Lukács II. 409. (1634).

⁸¹ Másolata: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. Batthyány, Cat. IV. Tit. a. nr. 7.; *Schönvitzky B.*: A pozsonyi i. m. 89. szerint 1636-tól működött a társulat.

⁸² Album Sodalium Marianorum Congregationis Annunciatae Beatae Virginis Mariae in Collegio Societatis Iesu Posoniensi A. 1637–1745. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 3392. (A továbbiakban Album.)

⁸³ Album, 103r.

⁸⁴ Album, 129v., 145r.

⁸⁵ Vö. *Duhr, B.*: Geschichte der Jesuiten i. m. III. 655.

ra bízták. A kongregáció rövidesen saját oltárt is állított a templomban, amelyet Lippay 1647-ben Nagyboldogasszony ünnepén szentelt fel.⁸⁶ A társulat a magyar, német és szláv (szlovák) nyelvű felnőtt lakosok számára egyaránt nyitott volt, bár jezsuita vezetői eleinte jellemzően a szláv és magyar hitszónokok és gyóntatók közül kerültek ki.⁸⁷ Gyakorlati okai lehettek, hogy a társulaton belül először 1651-ben, majd 1663-tól folyamatosan adatható a szlávok elkülönülése önálló szláv hitszónok vezetésével.⁸⁸ Emellett 1666-tól fordul elő a németek és a magyarok fokozatos elkülönülése is,⁸⁹ először 1671-ben áll külön jezsuita vezető a két tagozat élén.⁹⁰

Győrben a jezsuiták 1627 ősztől tanítottak, intézményük 1629-től kollégiumként működött.⁹¹ A török hódoltság elleni egyik legfontosabb erődítményben, egyúttal püspöki székvárosban — Pozsonyhoz hasonlóan — regionális oktatási központot hoztak létre, amelynek vonzáskörzete a hódoltságra is kiterjedt. Itt először a diákok számára alakult meg 1631. március 25-én, a tituláris ünnepen a Gyümölcsoltó Boldogasszony-társulat. A tanulók száma ebben az évben meghaladta a 400-at, közülük a rhetorica, poetica és syntaxis osztályai-ból 67-en léptek be a társulatba.⁹² A római anyakongregáció a győriek kérésére 1633-ban fogadta be a társulatot.⁹³ Működése az 1644–1645. évi válságos, háborúval és járvánnyal sújtott időszakot leszámítva folyamatos volt, jezsuita előjáróit 1635-től ismerjük.⁹⁴ Érdekes, hogy egyetlen évből, 1639-ből ismert a társulaton belül az „ifjabb” diákok elkülönülése, de ez valószínűleg Holovics Ádám páter személyes kezdeményezésével függött össze, akinek a társulatalapításban és -vezetésben nagy tapasztalata volt (erről később még szólok).⁹⁵ A diákkongregáció taglétszámáról csak 18. század eleji adataink vannak: 1709-ben 187, 1710-ben 205 tagja volt.⁹⁶

Győrben 1634-től működött a városi lakosság számára két „felnőtt” társulat is. A magyar „urak” kongregációja Nagyboldogasszony vagyis Magyarok Nagyasszonya (Beatae Virginis Mariae Patronae Hungariae in coelos assumptae) titulussal alakult meg 1634. február 24-én.⁹⁷ A 12 alapító tag fele katonai

⁸⁶ A társulatalapításról l. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, E 152, Coll. Posoniense, Reg., fasc. 13. nr. 4. fol. 86. és *Schönvitzky B.*: A pozsonyi i. m. 92.

⁸⁷ Vö. Lukács II–IV. adatai.

⁸⁸ Vö. Lukács III. 297. (1651), 740. (1663) és a következő évek adatai.

⁸⁹ Lukács IV. 20. (1666), 209. (1670).

⁹⁰ Lukács IV. 259.

⁹¹ A kollégium alapítástörténetéről l. *Kádár Zsófia*: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630). In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Szerk. Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győr 2011. 209–234.

⁹² LAR (1631), Austr. 136. 42., *Acsay Ferenc*: A Győri Katolikus Főgimnázium története 1626–1900. Győr 1901. 152–153., a neveket fel is sorolja. Az éves jelentés az alapítás évében csak 40 tagot említ.

⁹³ *Acsay F.*: A Győri i. m. 153–154.

⁹⁴ Vö. Lukács II–IV. adataival. Az 1644–46. években a győri rendház állománya teljesen a járvány áldozata lett, 1644-ben 9, 1646-ban előző évre vonatkozóan 15 rendtag halálát említi az éves jelentés: LAW (1644, 1646), Cod. 12219. 296r., 403v.

⁹⁵ Lukács II. 506.

⁹⁶ *Acsay F.*: A Győri i. m. 158.

⁹⁷ *Historia et Acta Sodalitatis Dominorum Ungarorum sub Titulo B. V. Mariae Patronae Hungariae Erectae in Collegio Patrum Societatis Iesu Iaurini. Anno MDCXXXIV.* Magyar Tudomá-

vezető volt, például Zichy Pál győri főkapitány-helyettes vagy a püspöki kamarásként is ismert Jagachich Péter lovashadnagy, másik fele pedig városi patrícus, polgár, közöttük Káldi Miklós városi jegyző vagy Angrano Márton megyei esküdt.⁹⁸ A társulat taglétszámára egyes évek tisztújítási szavazatszámai alapján következtethetünk: 1638-ban 52 tagot, 1640-ben 124 tagot feltételezhetünk,⁹⁹ ez utóbbi magas létszám azonban 1644–1645 utánra bizonyára megcsappant. A másik városi társulat is 1634-ben alakult meg a németek számára, Győzedelmes Mária (Maria de Victoria) titulussal.¹⁰⁰ Névválasztása is jól tükrözi, hogy egy speciális csoportot, a győri erődben szolgáló, döntően németajkú katonaságot kívánta összefogni. Jelentőségét növelte, hogy e jórészt evangélikus vallású réteg áttérítése éppen ezekben az években kezdődött meg. A társulat előljárói rendszerint a német hitszónokok, illetve gyóntatók voltak.¹⁰¹ 1643-ból 200 fős taglétszámát ismerjük.¹⁰²

Az Agonia Christi-társulat Győrben viszonylag korán, 1654. február 22-én jött létre, Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitány kezdeményezésére.¹⁰³ Taglétszáma az első tituláris ünnepre, 1654 nagypéntekére már elérte a 700-at.¹⁰⁴ Más városokban is megfigyelhető széles társadalmi bázisa mellett Győrben kezdettől fogva markánsan elkülönült egy német és egy magyar tagozata külön praefectusok vezetésével.¹⁰⁵ Jezsuita rendi vezetői azonban gyakran egybeestek az említett városi magyar és német Mária-kongregációk vezetőivel, ami csak az 1660-as években kezdett megváltozni, külön vezetők megjelenésével.¹⁰⁶ A német tagozat pápai megerősítő bullája 1661-ből ismert.¹⁰⁷

Sopron szabad királyi városban Draskovich György győri püspök 1636-ban telepítette le a jezsuita rendet az evangélikus városvezetés tiltakozása ellenére. Bár az alapítás jogilag csak 1650-ben zárult le, amikor kollégiumi rangra emelkedett az intézmény, a gimnázium már korábban kiépült, és a páterek ak-

nyos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Egyház és bölcsélet, 2rét 17. sz. (A továbbiakban Historia), 2. (A kéziratra Szabó András Péter hívta fel a figyelmemet, segítségét köszönöm! – A kézirat egyes részleteit e tanulmány elkészülésével egy időben megjelent tanulmányában felhasználja *Szelestei N. László*: A győri Magyarok Nagyasszonya Társulat a 17. században. In: *Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon*. Szerk. Bogár Judit. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelki-ségtörténeti tanulmányok.) Piliscsaba 2013. 203–218.) Vö. LAR (1634), Austr. 136., 344.

⁹⁸ Historia, 2–3.

⁹⁹ Historia, 6–7.

¹⁰⁰ LAR (1634), Austr. 136. 344., *Acsay F.*: A Győri i. m. 151. 1638-tól adatlja a két városi társulatot. A titulus Magyarországon egyedi, de német nyelvterületen nem, pl. Ingolstadtban is volt ilyen nevű kongregáció, vö. *Duhr, B.*: Geschichte der Jesuiten i. m. II/2. 95.

¹⁰¹ Leszámítva az 1644–1648 közötti válságosabb időszakot. Vö. Lukács II–IV. adataival.

¹⁰² LAW (1643), Cod. 12219. 186v.

¹⁰³ LAW (1654), Cod. 12051. 30. 1656-tól adatlja: *Horváth József*: Végrendeleti adalékok a győri jezsuitáknál működő vallásos társulatok (kongregációk) történetéhez. In: *Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára*. Győr 2013. 97–126., ebben: 107.

¹⁰⁴ LAW (1654), Cod. 12051. 30.

¹⁰⁵ Lukács III. 382. (1654)

¹⁰⁶ Vö. Lukács III–IV. adataival.

¹⁰⁷ VII. Sándor pápa, vö. *Szuly Rita*: A győri Congregatio Agoniae Christi tevékenységének és társadalmi szerepének vizsgálata az 1743 és 1753 közötti időszakban. *Egyháztörténeti Szemle* 14. (2013: 4. sz.) 13–30., ebben: 14. A társulat alapítási évét ő sem ismeri.

tív lelkipásztori tevékenysége is kibontakozott.¹⁰⁸ A gimnáziumi diákság, illetve a városi polgárok számára egyaránt 1639-ben kezdeményezte Draskovich püspök társulatok alapítását.¹⁰⁹ De a városi társulat létrehozására a jezsuitáknak már korábban, 1636-ban ígéretet kellett tenniük, mivel a püspök a középkori Confraternitas Corporis Christi egyik házát juttatta nekik azzal a feltétellel, hogy a társulatot saját vezetésükkel újjászervezik.¹¹⁰ A kezdeményezés eredményes volt, 1640-ben már a római megerősítést is megkapta a Krisztus Teste (Venerabilis Eucharistia-) társulat.¹¹¹ Titulusának az evangélikus városban ellenreformációs jellege volt, amit térítő tevékenysége is alátámasztott. Működését 1640-ben 30 taggal kezdte meg.¹¹² Magas egyházi és világi méltóságokat is tagjai között tudott, így például III. Ferdinánd és első felesége, Mária Anna, valamint II. Ferdinánd özvegye, Eleonóra Gonzaga nevét is beírták albumukba.¹¹³ Jezsuita vezetői a német hitszónokok, illetve gyóntatók voltak.¹¹⁴

A diákok társulata 1640-től működött, szintén római (rendfőnöki) megerősítéssel, Gyümölcsoltó Boldogasszony titulussal.¹¹⁵ Kezdetben Heigl Ambrus német concionator vezette, majd rendszerint a rhetorica, ritkábban a poetica magisterei.¹¹⁶ Tagsága, tevékenysége kevésbé ismert, analógiák alapján valószínűsíthető, hogy a gimnázium 3–5. osztályos diákjai voltak a tagjai.

A soproni Agonia Christi-társulatot 1661-ben erősítette meg VII. Sándor pápa. A kezdetektől vezetett tagnévsor alapján tagjai között püspökök, az egyházi középréteg tagjai, szerzetesek, fő- és köznemesek, katonai vezetők, hivatalnokok, illetve városi polgárok, a köznép, férfiak és nők egyaránt képviselve voltak.¹¹⁷ Az első évben önálló praeserek vezették külön a német és a magyar tagozatot, ez azonban nem bizonyult hosszú távú megoldásnak.¹¹⁸ 1666-ig még előfordul külön német és magyar előjáró, de ezután egyetlen praeses vezette, aki a német ünnepi szónokkal esett egybe.¹¹⁹ A társulat német jellegét, áttétele-

¹⁰⁸ A kollégium alapításáról l. *Kádár Zsófia*: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superiorsága. Soproni Szemle 65. (2011: 4. sz.) 381–402., 66. (2012: 1. sz.) 54–70. A kollégium történetéről: *Schwartz, R.*: Die Geschichte i. m.

¹⁰⁹ Draskovich György győri püspök levele [Dobronoki György soproni superiorhoz] (1639. jan. 23., Győr), Originales literae circa Collegium Soproniense 1639. Soproni Evangélikus Levéltár, 177. I. 20., 345–346.

¹¹⁰ Vö. Draskovich György győri püspök levele Muzio Vitelleschi rendfőnökhöz (Bécs, 1636. máj. 2.), uo. 33., másolatban: *Historia Collegii Soproniensis*. Tom. 1. Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 14002. (A továbbiakban *Historia Collegii*) 34., vö. *Schwartz, R.*: Die Geschichte i. m. 14.

¹¹¹ *Historia Collegii*, 111., vö. LAW (1641), Cod. 12219. 81r.

¹¹² *Historia Collegii*, 111.

¹¹³ 18. századi, de korábbi adatokat is tartalmazó albuma (tagkönyve): *Album Congregationis SS. Corporis Christi Sopronii S. I.* 1698. Győri Egyházmegyei Könyvtár, Ms. I. 51.

¹¹⁴ Névsorukat 1643-tól ismerjük, vö. Lukács III–IV. adataival.

¹¹⁵ *Historia Collegii*, 111., vö. LAW (1640), Cod. 12218. 379v.

¹¹⁶ Vö. Lukács II. 529. (1640) és Lukács II–IV. vonatkozó adataival.

¹¹⁷ 18. századi, de korábbi adatokat is tartalmazó albuma (tagkönyve): *Album oder Nahmen-Buch einer hoch-löblichen Bruderschaft der Bitteren Todt-Angst Iesu Christi an dem Creutz ... aufgerichtet in der Kirchen deß H. Georgii Societatis Iesu zu Oedenburg*. Győri Egyházmegyei Könyvtár, Ms. I. 50.

¹¹⁸ Vö. Lukács III. 698.

¹¹⁹ Lukács IV. 21. és a következő évek adatai.

sen tehát a német polgárság dominanciáját bizonyítja 18. századból fennmaradt, de korábbi adatokat is tartalmazó albuma, amelyet már nem latin, hanem német nyelven vezettek.

A harmadik társulatalapítási hullám végére illesztendő a homonnai/ungvári társulat. A Gyümölcsoltó Boldogasszony titulusú diákkongregáció 1636-ban Homonnán kezdte meg a működését,¹²⁰ albumát is ekkor kezdték meg.¹²¹ 1639-ben azonban már a kollégiummal együtt Ungvárra költözött a társulat is.¹²² Folyamatos működése a kollégium helyzetének stabilizálódását követően az 1650-es évek közepétől valószínűsíthető. 1651-től, illetve 1655-től a retorica és poetica osztályokat tanító magisterek álltak praefectusként a társulat élén,¹²³ amelynek a tagjai nyilván elsősorban a gimnáziumi diákság soraiból kerültek ki. Létszáma minden bizonnyal szerényebb volt, mint az említett nyugat-magyarországi társulatoknak, egyetlen erre vonatkozó adatom is a feloszlatás-kori (1773) állapotot rögzíti, amikor összesen 76 tagja volt a kongregációnak.¹²⁴

A diákkongregáció mellett a vizsgált korszak legvégén, 1669-ben, X. Ince pápa bullájával alakult meg Ungváron az Agonia Christi-társulat, amely a kassai és a sárospataki társulatokkal mutat rokonságot.¹²⁵

IV.

A negyedik kongregációalapítási hullám már olyan városokat foglal magába, amelyekben csak az 1630–1640-es években telepedtek meg a jezsuiták, és bár mindenhol létrehoztak gimnáziumot, a vizsgált korszakban nem feltétlenül érték el a kollégiumi rangot. Földrajzi elhelyezkedésük már nem csak a Magyar Királyságnak a rendtartomány bécsi központjához közelebb eső területeire korlátozódik, hanem távolabbi regionális központokként az intézményhálózat kiterjedését mutatják. Közös bennük, hogy a diákkongregációk mellett „városi” társulatként csak Agonia Christi-társulatok létesültek, Kassa kivételével csak egy vagy két kongregáció jött létre településenként, és mind az 1640-es évek közepén vagy később alakultak meg. Eltérőek azonban a negyedik csoportban összefoglalt települések méretük, jellegük, helyzetük, de még a jezsuita intéz-

¹²⁰ *Tüskés G. – Knapp É.*: Laikus vallásos társulatok i. m. 283. szerint 1614–1619 működött Homonnán az első Gyümölcsoltó Boldogasszony (Angyali üdvözlet) társulat, amelyet Homonnai Drugeth János alapított. Ez nyilvánvaló tévedés. Ekkor Dobokay Sándor volt a házfőnök, aki Vágsellyén és Zágrábban is elindította a kongregációkat, tehát itt is megtehette volna, de ezt nem említik sem az évkönyvek, sem Dobokay önéletrajza (vö. *Molnár A.*: Dobokay Sándor i. m. és *Lukács László – Molnár Antal*: A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). In: *Molnár A.*: Lehetetlen küldetés? i. m. 95–146.), ráadásul, amint említettem, Homonnai Drugeth György az elsők között kérte felvételét a Zágrábban frissen megalakult társulatba, nyilván ezt nem tette volna, ha Homonnán is lett volna kongregáció. A téves adat talán *Mohl Antal*: A Mária-Kongregációk története. Különös tekintettel hazánkra. [Győr 1898.] 100–103. félreértéséből ered.

¹²¹ *Blanár Ödön*: Az ungvári kir. katolikus főgimnázium háromszázados története 1613–1913. Ungvár 1913. 75., 2. jegyz.

¹²² Vö. *Lukács II.* 503.

¹²³ *Lukács III.* 309., 433.

¹²⁴ *Blanár Ö.*: Az ungvári i. m. 76.

¹²⁵ *Gyulai É.*: A jezsuiták i. m. I. 31. és *Lukács IV.* 376. (1674).

ményhálózatban elfoglalt helyük tekintetében is: a hódoltsági Gyöngyös mezőváros rezidenciája, a Trencsénben alapított rendház és noviciátus vagy a felső-magyarországi központ, szabad királyi város Kassa főiskolával is kibővített kollégiuma nagyon eltérő lehetőségeket jelentettek a páterek számára.

A Magyar Királyság török hódoltság alatti területe fontos terepet biztosított a misszió számára. Ez Pázmány Péternek a katolikus egyház hódoltsági joghatóságának megerősítését, illetve az ottani katolikus iskolák felállítását célzó törekvéseivel is egybeesett. A hódoltságban ebben az időben Pécssett jelentős jezsuita misszió működött, ahonnan Kecskemétre, majd Gyöngyösre érkeztek a páterek. Gyöngyösön 1634-től indítottak iskolát, amely rövidesen a legfontosabb hódoltsági jezsuita intézménnyé nőtte ki magát.¹²⁶ Ezt támasztja alá az is, hogy a hódoltságban egyedül itt alapítottak a jezsuiták társulatokat. Először a Nagyboldogasszony-társulatot állították fel Novák Márton házfőnök kezdeményezésére, római megerősítéssel 1644-ben. Már az első évben 200 tag lépett be, ami arra utal, hogy a diákok mellett a városi elit (a latinul tudók) is jelentős számban csatlakoztak; polgárok belépéséről pedig a későbbi évekből is van adat.¹²⁷ A társulat jezsuita vezetői jellemzően a rhetorica és poetica magisteri voltak.¹²⁸

Gyöngyösön a második jezsuita társulat a felnőtt lakosság számára 1670. szeptember 14-én alakult meg. Az Agonia Christi-társulat felállítását Ordódi János házfőnök kezdeményezte, az egeri püspök is jóváhagyta, és az alapítását pápai bulla is megerősítette.¹²⁹ Előjárói a házfőnökök voltak, tagsága pedig igen széles körből verbuválódott. Az ünnepélyes alapítást követően Báthory Zsófia és I. Rákóczi Ferenc mellett mintegy 8000-en iratkoztak be a társulat új, Bécsből hozatott albumába mindössze 8 nap leforgása alatt. Tagjai 15 mérföldes körzetből érkeztek, de a bázist leginkább Gyöngyös és Jászberény katolikus lakossága adta.¹³⁰

Varasdon a jezsuiták letelepedését 1628-ban a városi önkormányzat kezdeményezte, szándékukat pedig Sigmund Friedrich von Trauttmansdorff szlavón főkapitány és a zágrábi kollégium akkori rektora, Dobronoki György is támogatta.¹³¹ A rezidencia 1632-től működött Vitelleschi rendfőnök jóváhagyásával, az iskolai oktatás 1636/37-ben már bizonyosan elkezdődött.¹³² A diáklétszámok — a kezdetektől évi 2-300 fő — alapján is a drávántúli horvát-szlavón terület regionális oktatási központjaként tekinthetünk az intézményre, habár

¹²⁶ Az alapításról l. *Molnár A.*: Mezőváros i. m. 86–92.

¹²⁷ 1664-ben 22 polgár lett sodalis, vö. uo. 126.

¹²⁸ Vö. Lukács III–IV. adataival.

¹²⁹ *Molnár A.*: Mezőváros i. m. 127–128., vö. Lukács IV. 278. (1671)

¹³⁰ *Molnár A.*: Mezőváros i. m. 128.

¹³¹ *Miroslav Vanino*: Isusovci i hrvatski narod. II. Kolegiji dubrovački, riječki, varaždinski i požeški. (Biblioteka Vrela i prinosi za povijest isusovačkog reda u hrvatskom narodu 1.) Zagreb 1987. 325–326.

¹³² *Vanino, M.*: Isusovci i. m. II. 366. 1639-ben már három tanító öt tanulócsoportot (poetica, syntaxis, grammatica, principia, infima) oktatott, Lukács II. 501.

a kollégiumi rangot csak később nyerte el.¹³³ 1660-tól a gimnázium és a rendház mellett egy nemesi konviktus is működött.¹³⁴

A diákok Gyümölcstó Boldogasszony-társulata 1644-ben nyerte el a római megerősítést, működése a következő évtől ismert.¹³⁵ Világi vezetőiként és pártfogóikként a Draskovich család tagjai jelentősek voltak.¹³⁶ Jezsuita vezetői rendszerint a rhetorica magisterei voltak.¹³⁷ Működése más diáktársulatokhoz hasonló volt, tituláris ünnepük mellett másodünnepként Nagyboldogasszonyt tartották számon.¹³⁸ A felnőtt (elsősorban a horvát nyelvű) lakosság számára 1662 augusztusában állítottak fel Agonia Christi-társulatot. Az évi újonclétszám e társulatban is magas volt, 1689-ben 123, 1700-ban 200, a 18. század közepén pedig jellemzően évi 400 fő, ami többesre oszló létszámmal utal.¹³⁹ A városi (főként németajkú) polgárok számára önálló társulat csak a 18. században (1732) jött létre.¹⁴⁰

Kassa szabad királyi városa a korszakban Felső-Magyarország katonai és polgári központja, főkapitányság és a Szepesi Kamara székhelye, illetve a székvárosát elhagyni kényszerült egri püspökök egyik rezidenciavárosa volt. A jezsuiták már a 17. század eleje óta több kísérletet tettek a városban való megtelepedésre, de jelenlétük csak 1643-tól volt folyamatos.¹⁴¹ III. Ferdinánd, majd Kisdy Benedek egri püspök adományából létrehozták a gimnáziumot, amely 1657-ben kollégiumi rangot nyert.¹⁴² Kisdy püspök ebben az évben tett alapítványt egy jezsuita akadémia (főiskola) számára, két évvel később pedig szemináriumot létesített.¹⁴³ A jezsuiták 1682-ig a többségében protestáns lakosságú városban nagyrészt zavartalanul tevékenykedhettek. Működésük feltételei ezután részben a katolicizmus túlsúlyba kerülése, részben pedig az 1680-as évek állandó háborúi miatt gyökeresen megváltoztak. Tevékenységük 1711 után lehetett ismét folyamatos.

Az első jezsuita társulat Kassán is a diákok számára jött létre, 1653-ban Szeplőtelen Fogantatás titullussal.¹⁴⁴ Ennek élén a főiskola megalapításáig az iskola igazgatói vagy a rhetorica magisterei voltak, ettől kezdve kivétel nélkül a magasabb, akadémiai osztályok professzorai.¹⁴⁵ A vizsgált korszak végén, 1669-től adatolható egy másik, Gyümölcstó Boldogasszony titulusú diáktársulat működése,¹⁴⁶ amelynek előjárói több évben is a rhetorica magisterei, illet-

¹³³ Vö. Lukács IV. 624. (1679)

¹³⁴ *Vanino, M.*: Isusovci i. m. II. 401.

¹³⁵ Uo. 428. 1651-től adatolja: Lukács III. 302.

¹³⁶ Pl. *Vanino, M.*: Isusovci i. m. II. 432.

¹³⁷ Vö. uo. 429. és Lukács III–IV. vonatkozó adatai.

¹³⁸ *Vanino, M.*: Isusovci i. m. II. 430.

¹³⁹ Vö. uo. 447–448. 1663-tól adatolja: Lukács III. 763.

¹⁴⁰ *Vanino, M.*: Isusovci i. m. II. 442.

¹⁴¹ A megtelepedésre I. Lukács III. 106. (1644)

¹⁴² Vö. Lukács III. 517. (1658)

¹⁴³ *Knapp Éva*: Vallásos társulatok, rekatolizáció és társadalmi átalakulás Kassán a 17–18. században. Századok 129. (1995: 4. sz.) 791–814., ebben 793.

¹⁴⁴ *Knapp É.*: Vallásos társulatok i. m. 794., Lukács III. 371. (1653)

¹⁴⁵ Vö. Lukács III–IV. adatai.

¹⁴⁶ Vö. Lukács IV. 142. (1669), titulására Lukács IV. 293. (1673).

ve az alsóbb iskola igazgatói voltak. Ezért bizonyos, hogy a korábban alapított Szeplőtelen Fogantatás-kongregáció a felsőbb, akadémiai évfolyamok társulata lett, miután kivált belőle az „ifjabbak” társulata a gimnáziumi tanulók számára.¹⁴⁷ A társulatok 17. századi létszámáról nincs adatom, a 18. századból pedig a két diákkongregáció 92–177, illetve 44–236 közötti létszámairól tudunk.¹⁴⁸

Kassán a városiak számára 1665. május 31-én alakult meg az Agonia Christi-társulat.¹⁴⁹ Tagsága bizonyára más városokhoz hasonlóan széles társadalmi rétegekből került ki. Vezetői a főiskolai professzorok, illetve a magyar (és szláv) hitszónokok voltak.¹⁵⁰

A Szepességben (Szepesváralján) 1622-től működött jezsuita missziós állomás.¹⁵¹ Gimnáziumukat 1647-ben indították, miután gr. Csáky István Szepeshelyre hívta a rendtagokat, birtokokat adományozott nekik és a káptalani iskolát rendelkezésükre bocsátotta.¹⁵² A rendház hamarosan rezidencia rangra emelkedett, 1650/51-re pedig az ötosztályos gimnázium minden évfolyama működött összesen négy tanítómester vezetésével.¹⁵³ A rendháznak a Szepességben központi fekvésű Lőcse városába való átköltözése 1671–1672-ben már az erőszakos ellenreformáció folyamatának volt köszönhető, az evangélikus lelkészeket is ekkor tiltották ki a szepesi szász városokból.¹⁵⁴ Gimnáziumuk a színevangélikus városban a katolikus ellenreformációs program első számú megvalósítója lett. Korábbi szepeshelyi tevékenységüknek is volt térítő célja, de ez még inkább a nemességre és a vidéki lakosságra terjedt ki. Gimnáziumukban 1653-ban már működött a Nagyboldogasszony-diákkongregáció. Megfelelő társadalmi bázis híján városi társulatot nem alapítottak, de 1653-ban már biztosan fennállt az Agonia Christi-társulatuk is.¹⁵⁵

Trencsénbe a közeli Szalkáról költöztek át a jezsuiták 1647–1648 folyamán.¹⁵⁶ Ezt a rendházukat eleve azzal a szándékkal hozták létre, hogy egy magyarországi noviciátust működtessenek benne. A gimnáziumi tanítást már 1649/50-ben megkezdték, a legfelső rhetorikai osztály 1656-tól állt fel; a rezidencia 1651-ben nyert kollégiumi rangot.¹⁵⁷ A noviciátust (domus probationis) 1655-ben indították.¹⁵⁸ A diákkongregáció felállítását valószínűleg már

¹⁴⁷ A Gyümölcsoltó Boldogasszony-kongregációt nem ismeri: *Knapp É.*: Vallásos társulatok i. m. 794.

¹⁴⁸ Uo. 799.

¹⁴⁹ Uo. 794., vö. Lukács IV. 1. (1666)

¹⁵⁰ Vö. Lukács IV. adatai.

¹⁵¹ Lukács II. 269. (1623)

¹⁵² *Bruckner Győző*: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben. I. Bp. 1922. 254–255.

¹⁵³ Rezidencia: Lukács III. 251. (1649); teljes gimnázium: Lukács III. 310. (1651)

¹⁵⁴ Lőcsén a szláv templomot és a volt minorita kolostor épületét kapták meg, *Bruckner Gy.*: A reformáció i. m. 281–283.

¹⁵⁵ Lukács III. 357–358. (1653)

¹⁵⁶ Lukács III. 214., 243. (1648, 1649), *Vlahovics Emil*: A trencsényi kir. kath. főgymnasium története 1649–1895. In: A trencsényi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1894–95. tanévről. Trencsén 1895. 3–160., ebben 9–10.

¹⁵⁷ A gimnázium kezdeteire, a kollégiumi rang elnyerésére: Lukács III. 273. (1650), 363. (1653), LAW (1652), Cod. 12049. 3–4., *Vlahovics E.*: A trencsényi i. m. 11–13.

¹⁵⁸ Lukács III. 459. (1656), *Vlahovics E.*: A trencsényi i. m. 13., vö. *Petruch Antal*: A trencsényi jezsuita noviciátus anyakönyve. Bp. 1942. 5.

1651-től tervezték, de tényleges működése csak 1657-től ismert.¹⁵⁹ A Szeplőtelen Fogantatás titulusú kongregáció a római megerősítést 1656-ban kapta meg, de az első tagfelvételt csak 1657 februárjában, az első előjáró választást pedig 1657. december 2-án tartották.¹⁶⁰ Pár nappal később, az első tituláris ünnepen (december 8.) tette le a társulat első világi előjárója, gr. Illésházy György örökös főispán az esküt. A társulatot a gimnázium magisterei vezették; mivel közöttük a principisták és parvisták tanítója is előfordul, valószínűleg a legifjabb diákok számára is nyitott volt a társulat.¹⁶¹ A kongregáció működését (ahogy a gimnáziumét is) 1664–1666-ban a háború, 1679–1681 között egy pestisjárvány akadályozta. Létszáma az 1681-es újraindulás után több mint 80 diákból állt, de emellett — városi társulat nem lévén — a polgárok, a helybeli katonaság és a környékbeli falvak lakói is beléptek a kongregációba.¹⁶²

Sárospatakon 1663-ban telepedtek le a jezsuiták, majd 1672-ben kapták meg a városi református templomot. A protestáns iskolavárosban a „földesúri ellenreformációnak” – Báthori Zsófia kezdeményezésének köszönhetően a rendház megalapítását.¹⁶³ Tevékenységükben az ellenreformáció különösen hangsúlyos volt, ezért ez az alapítás jellegében is már eltér az előzőektől. Sajátos helyzetük a társulatalapításban is tükröződött, ugyanis itt nem Mária-kongregációt hoztak létre, hanem az akatolikus környezetben jobban elfogadható Agonia Christi-társulatot 1666-ban.¹⁶⁴ Az első tagok között volt maga Báthory Zsófia és fia, I. Rákóczi Ferenc is. A társulat valószínűleg nem volt nagy létszámú és a helybeli katolikusokat fogta össze. Tudjuk, hogy friss áttérők és várkatonák is beléptek a tagok közé.¹⁶⁵

A kongregációk tevékenysége és társadalmi beágyazottsága

A vizsgált jezsuita társulatok alapvető vonása volt az egyetemesség. A jezsuita rend a világon mindenhol egységes oktatási rendszer alapján azonos struktúrájú iskolákat hozott létre, és egész működését áthatotta hierarchikus szerveződése és az egységesség ideája. Emellett azonban kezdettől fogva felismerték, hogy missziós, apostoli munkájuk a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás, adaptáció nélkül nem lehet sikeres. E két elv mentén alakították ki kolégiumaikat és azokban felállított társulataikat Magyarországon is. Az alábbiakban ezek tevékenységét, a külföldi mintáknak megfelelő és az azoktól eltérő működését foglalom össze és vizsgálom a társulatok szerepét a trienti egyházmodell magyarországi megvalósulásának kezdeti időszakában.

¹⁵⁹ Jezsuita előjárójáról az első adat: Lukács III. 496. (1657)

¹⁶⁰ *Vlahovics E.*: A trencsényi i. m. 126–127., *Krasznayánszky Károly*: A trencsényi „Mária Kongregáció” története. In: A trencsényi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1905–1906. tanévről. Trencsény 1906. 3–16., ebben 5–6.

¹⁶¹ Pl. Lukács III. 701. (1662)

¹⁶² *Vlahovics E.*: A trencsényi i. m. 127., Agonia-társulat Trencsényben csak 1688-tól működött, vö. uo., 132.

¹⁶³ *Péter Katalin*: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon. In: *Uő*: Papok és nemesek i. m. 186–199.

¹⁶⁴ Alapításáról és kezdeti működéséről l. *Gyulai É.*: A jezsuiták i. m.

¹⁶⁵ Uo. I. 13., 22., II. 9.

A külföldi, elsősorban az osztrák területekről, főképp Bécsből érkező minták ismeretében könnyen elképzelhetjük egy „átlagos” magyarországi jezsuita (Mária-)társulat működését is. Mivel ezek közül az első típus a diáktársulat volt, először erről (1.), majd a városi Mária- és egyéb titulusú társulatokról (2.), végül az Agonia Christi-társulatokról (3.) lesz szó.

1. A diákok Mária-kongregációi

A diákkongregációk alapítása rendszerint a jezsuita rezidencia vagy kollégium vezetőjének és a helyi egyházi (ritkábban világi) főúr kezdeményezésének volt köszönhető. A társulat a rendi előírásoknak megfelelően a római Prima Primaria-társulatba való felvételét kérte. Egyidejűleg ünnepélyes keretek között megtörtént az első tagfelvétel és tisztviselő választás. A világi vezető, a *rector* gyakran a pártfogó világi vagy egyházi főúr, főpap lett.¹⁶⁶ A társulatnak a *rector* inkább reprezentatív vezetője maradt, a tényleges irányítást gyakran a diák tagok közül választott *vicerektor* látta el. Ezért a rectorok hosszú ideig, akár évtizedekig is állhattak a társulat élén.¹⁶⁷ A jezsuita rendi előljárót, a lelki vezetőt az adott jezsuita kollégium vagy rezidencia rektora vagy superiora nevezte ki. A *praeses* vagy *praefectus* (ritkábban *director*, *praefectus spiritualis*) tisztségét rendszerint egy gimnáziumi tanár vagy az iskola igazgatója töltötte be, akinek személye általában gyakran változott, mivel a tisztség inkább a tanítói feladatkörhöz, nem pedig az egyes személyekhez kötődött. Nem feltétlenül kellett papnak lennie, lehetett pappá még fel nem szentelt tanító (magister) is. A jezsuita rend részéről a *praefectus*on kívül egyedül Nagyszombatban adatolható a társulatok számára kinevezett jezsuita gyóntatók léte.¹⁶⁸

A társulat saját tisztségviselőit általában a tituláris ünnephez kötődően, évente egyszer választotta. A tisztújítási alkalmakat Pozsonyból a diáktársulat albuma alapján jól ismerjük. Itt az 1650-es évek közepéig a választás rendszerint Gyertyaszentelő (február 23.) és Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.) ünnepei közé esett. Később a tisztújítás fokozatosan a tanévkezdés idejére (novemberre) tolódott, de a magisztrátus ünnepélyes megerősítése később is a társulat főünnepén történt.¹⁶⁹ A társulatok létszámától függött a választott tisztségviselők száma, amely a nagyobb kollégiumokban rendszerint 10 fölött

¹⁶⁶ Pl. Nagyszombatban 1617-ben Pázmány Péter érsek az első *rector*: *Kazy, F.*: Historia i. m. 45., 201., 1644-ben a két diáktársulatot az esztergomi érsek és a nyitrai püspök vezette: LAW (1644), Cod. 12219. 212v. Trencsénben az alapításkor, 1657-ben gr. Illésházy György, Trencsén és Liptó vármegye örökös főispánja a rektor: *Vlahovics E.*: A trencsényi i. m. 127. Zágrábban 1619-ben Petar Zelnicaja örkanonok, 1624-ben pedig Petar Domitrović zágrábi püspök a rektor, és később is előfordulnak zágrábi kanonokok a diáktársulat élén: *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 291., 295.

¹⁶⁷ Pl. Trencsénben gr. Illésházy György haláláig, 32 éven át (1657–1689) volt rektor, utódai a társulat élén mind Illésházyak voltak, *Vlahovics E.*: A trencsényi i. m. 127–128.

¹⁶⁸ Vlsz. a legnagyobb diáktársulatot látták el a nagy taglétszám miatt, 1649-ben és utána bizonyos években, vö. pl. Lukács III. 242. (1649), 271. (1650), 360. (1653), 423. (1655).

¹⁶⁹ Vö. a vonatkozó évek adatai, pl. Album, 77r–78r. (1669)

volt, és akár a 30-40 főt is elérhette.¹⁷⁰ A legjellemzőbb választott tisztségek a rector mellett két *assistens*, *secretarius* (titkár), *thesaurarius* (pénztáros), továbbá a *consultorok* (tanácsosok).¹⁷¹ A tisztújítás fényes külsőségek, egyházi és világi előkelők, a helyi elit jelenlétében történt, olykor a tituláris ünnep más látványosságaival, akár színelőadással is egybekötve.¹⁷²

A társulatok tagjai a jezsuita gimnáziumok, felsőbb (főiskolai) osztályok, illetve egyetemek diákjai közül kerültek ki. Magyarországon a 17. században vannak arra utaló jelek, hogy elsősorban a nemes ifjakat, a nem nemesek közül pedig a legbuzgóbbakat válogatták ki, illetve azokat, akik nyitottak voltak az egyházi hivatásra. A gimnáziumok legalsóbb osztályai számára rendszerint zárt volt a kongregáció, ezekből még nem kerülhettek be vagy legfeljebb újoncok lehettek, a derékhatat az ötosztályos gimnáziumokban a 2–4. évfolyamok alkották. A diák tagok mellett tudunk külsős (*externi*), felnőtt pártfogó tagokról is. Azokban a városokban pedig, ahol külön városi társulat nem működött, a felnőtt lakosság áhítati igényeit is a diáktársulat elégítette ki.¹⁷³ Kivételesen jó forrásadottságok esetében egy-egy társulat területi „vonzáskörzete” is feltárható.¹⁷⁴

A fentebb említett szórványos létszámadatok alapján a társulatok kezdetben csupán a diákok 12–16%-át tömörítették.¹⁷⁵ Ez az arány ugyan a 17. század folyamán nőtt, de — elitjellegüket megtartva — nem váltak a század végére sem olyan tömeges intézményekké, amelyek a tanulók többségét fogták volna össze. A nagyobb kollégiumokban a század közepén már 150 fő körüli létszámokat feltételezhetünk, míg a kisebb intézményekben a diáklétszámnak megfelelően a társulati tagok száma bizonyára 100 alatt maradt.

Az újoncok létszámáról is csak kivételesen jó forrásadottságok esetén tudunk. Pozsonyban számuk eleinte évi 20–50 fő volt, majd egy intenzívebb fellendülés után (1662: 185 újonc) az 1660-as évek végére ismét 30 körülire esett vissza. Az 1670–1680-as évek nagyon ingadozó újonclétszámait a háborús viszonyokkal (Thököly-mozgalom, visszafoglaló háborúk) magyarázhatók.¹⁷⁶ Az újoncokat több hónapos-egy éves próbaidő után vették fel a társulatba, oktatásukra és irányításukra a társulaton belül gyakran külön tisztségviselők voltak

¹⁷⁰ A pozsonyi névsorok fokozatos differenciálódást tükröznek. 1637-ben 14 tisztségviselő 7 féle 1647-ben már 43 tisztségviselő 14 féle tisztséget vállalt, Album, 6r–8r., 18v–20v. 1650 után évi 13-18-féle tisztséget 25-40 tag töltött be.

¹⁷¹ Pl. Zágráb, *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 302. Pozsonyban (az Album alapján) egyes években feltűnő további tisztségviselők: instructor tyronum, sacristanus, rhetor, monitor, visitator infirmorum, procurator, praefectus oratorii, ianitor, lector, praefectus cathalogi, bibliothecarius, facigerus, caeremoniarum dispensator, curator sacrae supellectilis, praefectus musicae.

¹⁷² Pl. Zágráb (1618), uo. I. 290.

¹⁷³ Pl. Gyöngyösön, vö. *Molnár A.*: Mezőváros i. m. 126.

¹⁷⁴ A pozsonyi diákkongregációba 1640–1680 között pl. Nagyszombatból (30 fő), Győrből (19 fő), Zágrárból (11 fő), Bécsből (6 fő), Sopronból (5 fő) és Trencsénből (5 fő) kérték az átvételüket a gimnáziumba érkező felsőbb éves diákok, vö. Album.

¹⁷⁵ Zágráb: 330-ból 40-en, Nagyszombat: 600-ból 70-en, Győr: több mint 400-ból 67-en lettek tagok az alapításkor. A 16. század végi kölni (30%) és fuldai (27,5%) kollégiumokból nem sokkal nagyobb, Münsterből még kisebb (4,7%) arányok ismeretesek. Az „elitcsapat”-jellegű („Elitetruppe”) pedig tudatosan törekedtek megőrizni, vö. *Duhr, B.*: Geschichte der Jesuiten i. m. I. 369–370.

¹⁷⁶ Album, 49r–53r. (1662) és 81v. skk.

kijelölve. A felvétel előtt (élet)gyónást végeztek, majd ünnepélyes esküt, fogadalmat és hitvallást tettek a kongregáció oltára előtt, a rector befogadta őket a társulatba és beírták nevüket a társulati albumba.¹⁷⁷

A társulati tagok heti gyűléseiken találkoztak, ahol praesesük prédikációját, tanítását hallgatták meg és közösen imádkoztak. A kongregáció alapvető célja volt a tagok szentségi életének, a rendszeres gyónásnak, áldozásnak és erénygyakorlatoknak a serkentése.¹⁷⁸ Az ún. „bona opera” a társulatokról készített beszámolók elmaradhatatlan része volt, amely példaadó céllal a tagok vezelekléseiről, irgalmas cselekedeteiről számolt be. A magyarországi beszámolók igazolják, hogy az Európa-szerte ismert gyakorlatok itt is népszerűek voltak, ezért csak néhány példát említek. Pozsonyban egyesek vas ciliciumot (vezeleklövet) viseltek, a csábító beszélgetésektől és duhaj könyvektől tartózkodtak, ehelyett lelki dolgokról beszélgettek, másokat a szentségek vételére buzdítottak;¹⁷⁹ mások litániáztak, zsolozsmáztak, rózsafüzér imádkozása közben söprögették körbe a köztéri Mária-szobrot, nyilvánosan vallották meg bűneiket vagy Krisztus szenvedésére emlékezve éretlen gyümölcsbe haraptak.¹⁸⁰ Nagyszombatban egyesek Mária tiszteletére hordtak ciliciumot, kenyéren és vízzen böjtöltek és kegyes meditációkba merültek.¹⁸¹ Győrben is gyakran böjtöltek, megalázták magukat, az alsóbb évekkel verették magukat vagy akár naponta többször is elmondták a rózsafüzért.¹⁸² Az erénygyakorlatoknak szintén közismert célja volt az ifjak nemi vágyainak leküzdése. Ennek érdekében ciliciumot hordtak, végtagjaikon tüskékkel kivert vaspántokat viseltek, ostorozták magukat, hegyes kavicsokon jártak mezítláb vagy azokat cipőjükben hordták, csalánnal ostorozták magukat, hóba vagy szúrós csipkebokorba feküdtek.¹⁸³

A túlhajtott aszkézis mellett, amely ellen a 17. század végétől már maguk a jezsuita előljárók is felléptek,¹⁸⁴ a társulati tagok a jezsuiták apostoli munkájába: a térítő és tanító tevékenységbe is bekapcsolódtak. A gyermekek és tudatlanok keresztény alapismeretekre és imádságokra való tanítása mellett¹⁸⁵ a tagok erényessége, példája vagy a személyes beszélgetés hatására többen katolizáltak.¹⁸⁶ Az ingadozók megerősítésében is segítségére voltak a jezsuitáknak, a szentségi élet serkentésére pedig szentségimádásokat is tartottak.¹⁸⁷ Részt vál-

¹⁷⁷ Pl. Album, 72r–73r. (1667/68)

¹⁷⁸ Nagyszombatban és Pozsonyban egyes tagok hetente gyóntak, LAW (1648), Cod. 12220. 97r, 129r.

¹⁷⁹ LAW (1650), Cod. 12220. 322v.

¹⁸⁰ Pl. LAW (1648), Cod. 12220. 129v., Album, 80v–81v. (1669)

¹⁸¹ LAW (1645, 1648), Cod. 12219. 394r., Cod. 12220. 96v.

¹⁸² *Acsay F.*: A Győri i. m. 160., továbbá pl. LAW (1640), Cod. 12218. 450v.

¹⁸³ Pl. Pozsonyban, LAW (1648), Cod. 12220. 129r–v., Gyöngyösön, *Molnár A.*: Mezőváros i. m. 127. (1667, 1677)

¹⁸⁴ Pl. *Molnár A.*: Mezőváros i. m. 127., *Acsay F.*: A Győri i. m. 160–161.

¹⁸⁵ Pl. Zágráb (1687), *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 292.; Nagyszombat, LAW (1650), Cod. 12220. 331r.

¹⁸⁶ Pozsonyban a tagok kegyességét látva hárman katolizáltak, LAW (1649), Cod. 12220. 228r. Győről is több példa ismert, pl. lutheránusok, kálvinisták áttérítése és egy prostituált nő megtérítése, LAW (1642), Cod. 12219. 136r–v., Sopronban az ingadozókat megerősítették, másokat eretnek könyvek olvasásáról vagy birtoklásáról lebeszéltek, LAW (1644), Cod. 12219. 292v.

¹⁸⁷ Pl. Nagyszombatban, LAW (1648), Cod. 12220. 96v.

laltak a betegek és szegények gondozásában, a szűkölködőknek alamizsnát adtak vagy koldultak számukra.¹⁸⁸

A társulatok életében kiemelt helyet kapott az elhunyt tagokért való ima. Gyakran tartottak officiumokat, rekviemeket, énekes miséket a halottaikért.¹⁸⁹ A tagok halálának időpontját a tagkönyvbe rendszerint bevezették, a tehetősebb társulatok évente halotti katalógusokat nyomtattattak ki elhunyt tagjaik névsorával, amelyet a sodalisoknak szétosztottak, hogy az elhunytakért név szerint is tudjanak imádkozni.¹⁹⁰ Nagyszombatban a haldoklók patrónusait, az őrzőangyalt, Szent Józsefet és Szent Borbálát különösen is tisztelték; a tituláris ünnep nyolcadán pedig szokás volt misét mondatni és körmenetet tartani a halott tagokért, amelyen a társulat két díszzászlóját, labarumát vitték: az egyiket a társulat élő, a másikat pedig elhunyt tagjaira emlékezve. Ugyanekkor nyilvánosan kihelyezték az albumot és a halotti katalógusokat, és az az évi halottaknak megfelelő számú gyertyát égettek.¹⁹¹ A sodalisok rendszeresen részt vettek az elhunyt tagok temetésén és előkelő egyházi és világi pártfogóiknak is megadták a végtisztességet. A szegényebbek temetési költségeit a társulat fedezte.¹⁹²

A társulatok legfontosabb ünnepei évente a tituláris ünnepeik voltak. Rendszerint a tagfelvétel és a tisztújítás is ezekhez az ünnepekhez kötődött. Mindig a legfényesebb külsőségekkel ünnepelték, egyházi és világi pártfogóikat meghívták és megvendégelték, egyúttal a városi nyilvánosság előtt is a legnagyobb reprezentációval jelentek meg. A pozsonyi Gyümölcsoftó Boldogasszony-társulat tagjai közös gyónással készültek az ünnepre, amely az újonc-felvételt is magában foglalta.¹⁹³ Díszmenetben a kollégiumbeli oratóriumukból labarumukkal és fákllyakkal a Szent Márton-templomban található oltárukhoz vonultak. A szertartások fényét trombitán és dobon játszó zenészek muzsikája emelte. Az ünnepi misére a pozsonyi káptalan tagjait és a világi főméltóságokat, elsősorban a pozsonyi kamarai tisztviselőket is meghívták, a főcelebráns gyakran maga az esztergomi érsek volt.¹⁹⁴ Az ünnepi misét a mariánus oratóriumban közös ebéd, majd Mária-dicséret követte. Az ebédre a meghívott méltóságok is hivatalosak voltak.¹⁹⁵ Általában ezután tartották meg az évi rendes tiszt-

¹⁸⁸ Pl. Zágráb (1633), *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 291., Nagyszombat és Pozsony, LAW (1648), Cod. 12220. 97r., 129r.

¹⁸⁹ Pozsonyban havonta két közös officiumot tartottak, egyet a társulat élő, egyet elhunyt tagjaiért.

¹⁹⁰ Gyakran a társulat tituláris ünnepére szóló meghívóval együtt, vö. *Knapp É.*: Pietás i. m. 154., *Viskolcz Noémi*: 17. századi ismeretlen hazai kisnyomatványok a Magyar Országos Levéltárból. Magyar Könyvszemle 123. (2007: 2. sz.) 185–199., *Kádár Zsófia*: Két ismeretlen társulati kisnyomatvány a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárából. Pótlás az RMNy-hez. Magyar Könyvszemle 129. (2013: 3. sz.) 372–380.

¹⁹¹ LAW (1650), Cod. 12220. 331v.

¹⁹² Vö. pl. Pozsony (1689), Album, 114v. Az 1640-es évekből arra is van adat, hogy az elhunyt tag (Hermann Andreas) adósságait a társulat fizette ki, Album, 10r.

¹⁹³ Pl. Nagyszombatban Szeplőtelen Fogantatás ünnepének előestéjén a grófok és bárók seprűvel kitakarították a templomot, LAW (1650), Cod. 12220. 332r.

¹⁹⁴ 1675: Szelepcsényi György érsek is jelen volt, 1677: az érsek távollétében a kongregáció rektora, Szenczy István pozsonyi dékánkanonok celebrált, Album, 88v, 93r.

¹⁹⁵ 1688: a kanonokok és a kamarai tanácsosok is részt vettek az ünnepi lakomán, Album, 109r.

újítást. A tituláris ünnepnek része lehetett, hogy a tagok megújították ígéretüket, önmaguk felajánlását, vagy hogy kisebb ajándékokat — például rózsafüzért — vagy halotti katalógusokat osztottak.¹⁹⁶ Olykor önostorozó körmenetet tartottak az ünnepi készület részeként.¹⁹⁷ A tituláris ünnepek mellett a többi Mária-ünnepet is fényesen megünnepelték. Az azonos vagy a szomszédos városokban működő társulatok egymás ünnepein is részt vehettek. A pozsonyi városi társulat tituláris ünnepén, Nagyboldogasszonykor 1643-ban Nagyszombatból zárandoklatot szerveztek Pozsonyba.¹⁹⁸

A kongregációk tevékenysége nagybőjtben különösen intenzív volt. A készülődés már a hamvazószerda előtti három napon, karneválkor megkezdődött, amikor szokás volt negyvenórás szentségimádásokat szervezni.¹⁹⁹ Nagybőjtben az egyéni vezeklés, bőjtölés, önmegtagadás mellett közösen végeztek keresztúti ájtatosságot, a Szent Kereszt-officiumot imádkozták, magán- és nyilvános önostorozásokon vettek részt.²⁰⁰ A nagybőjti készület csúcspontja a rendszerint látványosan megszervezett, a város utcáin hosszsan menetelő önostorozó és keresztördő körmenet volt, amelyet leginkább nagypénteken tartottak.²⁰¹ A menetben körbevitték Krisztus szenvedésének szimbólumait, és esetleg élőképeket, jeleneteket is előadtak.²⁰² A nagyheti szertartások részeként nagycsütörtökön gyakran a diák- vagy városi kongregáció tagjai mosták meg 12 szegény lábát és megvendégelték őket.²⁰³ Szokásos volt a szentsír meglátogatása is,²⁰⁴

¹⁹⁶ Pl. Zágráb (1641, 1643), *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 296. Nagyszombat, LAW (1650), Cod. 12220. 331v.

¹⁹⁷ Pl. Nagyszombatban, LAW (1648), Cod. 12220. 96r. Pozsonyban, LAW (1650), Cod. 12220. 322v.

¹⁹⁸ A Mária-tiszteletet tovább serkentette, hogy egy özvegyasszony elkészíttette és a nagyszombati templom egyik kápolnájában elhelyezte a pozsonyi Mária-szobor másolatát, amelyet oly sokan látogattak meg, hogy vásár- és ünnepnapokon abban a kápolnában a papoknak alig jutott ösvény az oltárhoz vagy a gyóntatószékhez a sok térdeplő ember között. LAW (1643), Cod. 12220. 26v.

¹⁹⁹ Pl. Győrben, LAW (1648), Cod. 12220. 112v., Pozsonyban, Nagyszombatban, ahol a püspökök, kanonokok, a városi magisztrátus tagjai és nemesek is nagy számban megjelentek, és az első és az utolsó órában az esztergomi érsek is, LAW (1643), Cod. 12219. 393r.

²⁰⁰ Pl. Pozsonyban nagybőjt hétfőin és péntekjein Szent Kereszt-officiumot mondtak, LAW (1647), Cod. 12220. 50v., szerdánként keresztutat jártak, Album, 142v. (1719). Varasdon a tagok nagybőjtben tartózkodtak a bortól, szegényeknek osztottak ételt, betegeket gondoztak (1645), *Vanino, M.*: Isusovci i. m. II. 436.

²⁰¹ Zágrábban 1624–1735 szinte minden évben említik, uo. I. 291., 296–297. Nagyszombatban is rendszeresek, a templomba visszatérő meneteket gyakran az áldást osztó érsek fogadta, LAW (1643, 1644, 1646, 1648, 1650), Cod. 12219. 191v., 212v., 393r., Cod. 12220. 96r., 331v. Pozsonyban az 1670-es évektől ismerjük a leírásokat, a tagok a körmeneten egyenruhában vettek részt, 1689-ben a jelentkezők nagy száma miatt a kongregáció az Agonia Christi-társulattól kapott kölcsön ruhákat és más kellékeket, Album, 114r.

²⁰² Pozsonyban a nagypénteki flagelláns körmenet részeként hét alkalmi színpadon adtak elő jeleneteket latinul, népnyelvi magyarázatokkal, LAW (1643), Cod. 12219. 181r. A zágrábi, szimbólumokkal felvonuló látványos körmenetekről 17. század közepi és végi adatokkal l. *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 295., 298. Győrben is szimbólumokkal vonultak fel, pl. LAW (1641), Cod. 12219. 69v.

²⁰³ Pozsonyban nemes diákok végezték a lábmosást, LAW (1642, 1643, 1644, 1646), Cod. 12219. 135v., 181r., 238r., 415r.

²⁰⁴ Nagyszombatban a szentsírt látogató sodalisok vezeklésül cipőjükbe kavicsokat tettek, LAW (1648), Cod. 12220. 97r. Pozsonyban a kálváriahegyen felállított szentsírhoz vonult ki a társulat, a rózsafüzért imádkozó menetet hat fáklyavivő kísérte, Album, 138r. (1708).

majd húsvét ünnepén a feltámadási körmenetben természetesen a társulatok is részt vettek.

A körmenetek között kiemelt szerepe volt az úrnapi körmenetnek. A trienti zsinaton is külön rendelkezés született az oltáriszentségnek e különleges módon való tiszteletéről. Magyarországon sok helyen a középkori szokás megújításának ellenreformációs, demonstratív szerepe volt. A körmenetet rendszerint zene vagy énekszó kísérte, egyes városokban akár előadott jelenetek is részei lehettek vagy drámaelőadással is zárulhatott.²⁰⁵ Nagyszombatban az esztergomi érsek részvétele emelte a körmenet fényét, Győrben pedig a főtéren felállított négy körmeneti oltárt az egyes kongregációk készítették el.²⁰⁶

A városi körmenetek rendszerint több társulat és olykor több szerzetesrend részvételével zajlottak. Ezért már a 17. században is előfordultak rangsorviták a körmenetek rendjéről. 1689-ben az úrnapi körmenet kapcsán a pozsonyi diáktársulat albuma egy néhány évvel korábbi esetet említ, amikor a ferencesek saját kordás társulatukat a menetben a diákok Mária-kongregációja és a jezsuita városi társulat közé szerették volna elhelyezni.²⁰⁷ Hasonló vita 1637-ből Győrből is ismert, ahol a jezsuita diáktársulat szintén a ferencesek társulatával került összetűzésbe.²⁰⁸

A diákkongregációk életében a jezsuita szentek és más szentek tisztelete is helyet kapott. A fentebb már említett példákon kívül Szent Ignác tiszteletére ünnepélyes miséket tartottak, akár a társulati labarumot is kihelyezték.²⁰⁹ 18. század eleji adatok szólnak a Xavéri Szent Ferenc tiszteletére tartott kilencnapos ájtatosságokról (*devotio Xaveriana*).²¹⁰ Emellett Nagyszombatból például Szent István király ünnepe előtti böjtölésről, Pozsonyból pedig Szent József, Szent Borbála és Szent Anna kultuszáról tudunk.²¹¹

A körmenetek mellett a diáktársulatok számára a jezsuiták rendszeresen szerveztek zarándoklatokat. Ezek főleg egy-egy közeli Mária-kegyhelyre való évi egy vagy több alkalommal, látványos és szervezett módon való kigyaloglást, majd

²⁰⁵ A körmenethez kötődő drámaelőadásokra pl. Nagyszombat LAW (1643), Cod. 12219. 393v., Pozsony LAR (1631), Austr. 136. 42., Győr LAW (1641), Cod. 12219. 69v., Sopron LAW (1640, 1641, 1647), Cod. 12218. 379v., Cod. 12219. 81r., Cod. 12220. 59v.

²⁰⁶ Nagyszombatban úrnapi utáni vasárnapon az érsek a kanonokokkal és más főpapokkal együtt misézett és körmenetet tartottak négy állomással, amelyeken az érsek áldást osztott, végül Kosztka Szent Szaniszló történetét vitték színre a diákok, LAW (1647), Cod. 12220. 24v–25r. Győrben is állomásonként adtak elő jeleneteket, pl. LAW (1646), Cod. 12219. 404r. A győri úrnapi körmenetekről l. továbbá *Bárdos Kornél*: Győr zenéje a 17–18. században. Bp. 1980. 163–164. és *Székhely Zoltán*: A barokk Győr, mint szakrális táj. Arrabona 42. (2004: 1. sz.) 63–82., ebben: 74., *Acsay F.*: A Győri i. m. 162.

²⁰⁷ Ezt a jezsuiták elutasították, a pozsonyi prépost és a kanonokok is kiálltak mellettük. A ferencesek végül nem vettek részt a körmenetben. Album, 114v.

²⁰⁸ *Acsay F.*: A Győri i. m. 151.

²⁰⁹ Pozsonyban Szent Ignác ünnepén a jezsuitáknál ünnepelt az esztergomi érsek, máskor a labarumot és égő gyertyákat helyeztek ki a szentáldozásra, LAW (1647, 1650), Cod. 12220., 25r., 322v. Nagyszombatban Szent Ignác ünnepének nyolcadát is megülték, LAW (1648), Cod. 12220. 97r.

²¹⁰ Pl. Pozsonyban, Album, 125v., 132r. (1707, 1709).

²¹¹ Nagyszombat: LAW (1650), Cod. 12220. 331v. Pozsony: Szent József és Szent Borbála, pl. Album, 127r. (1707), Szent Anna kultusza, pl. Album, 132r. (1709).

a helyszínen szentmisét, prédikációt magában foglaló lelki élményt jelentettek. A zárandoklatok olykor egy-egy vagy több társulat tagjai számára szerveződtek, vagy nyitottak voltak a kívülállók számára is. A pálos kegyhelyekkel, rendházakkal való kapcsolat ismert Zágrábban, ahonnan évente a közeli Remetére, illetve Pozsonyban, ahonnan Máriavölgybe (Thal) gyalogoltak ki.²¹² Pozsonyban több évben feljegyezték a pozsonyhidegkúti (Kaltenbrunn, Dúbravka) Rózsafüzér Királynője-kegykápolnához szervezett zárandoklatokat is.²¹³ Sopronból a közeli pálos kolostorba, Bánfárvára gyalogoltak ki rendszeresen a jezsuita diákok, Győrből a jezsuiták saját birtokára, Lébénybe, a középkori volt bencés apátságba zárandokoltak.²¹⁴ Fentebb már említettük, hogy Nagyszombatból akár Pozsonyba is elzárandokoltak. A zárandoklatokra a később alapított rendházakból is említhetnénk példákat; Szepeshelyről például Kluknóra, a Szent Anna-kápolnához zárandokoltak díszes menetben.²¹⁵

Önálló tanulmányok foglalkozhatnának a külföldi példákból is jól ismert havi szentképosztás (*sanctorum menstruorum distributio*), illetve az ajándékkönyvek (*xenia*) osztásának gyakorlatával. A 17. századi magyarországi diáktársulatok esetében ezek a szokások — főképp az ajándékkönyvosztás — elsősorban a tehetősebb és nagyobb, tehát a második és harmadik alapítási hullámba sorolt kongregációknál mutathatók ki. Az egyes hónapokra kiválasztott és a diákok elé példaként állított szentek képeinek osztását Nagyszombatban 1648-ban a háború elmúltával újra bevezették.²¹⁶ Pozsonyban a szokás szintén a 17. század közepétől feltételezhető.²¹⁷ A társulat diák és pártfogó külsős (*externi*) tagjainak szintén a tehetősebb kongregációk tudtak újévi ajándékként kegyes olvasmányokról gondoskodni.²¹⁸ A pozsonyi Gyümölcsoltó Boldogasszony-társulat ajándékkönyvosztási gyakorlatának részletes elemzése során 1677–1734 között 62 xeniumosztási alkalmat, ezen belül 34 különböző műnek 47 kiadását azonosítottam.²¹⁹ A jezsuiták egyértelműen törekedtek arra, hogy a diákoknak akár korcsoportonkénti bontásban, emellett a társulat pártfogó tagjainak, a helyi elitnek, kanonokoknak vagy akár a Pozsonyba érkező országgyűlési követeknek is korszerű és színvonalas áhitati irodalmat biztosítsanak. Gyakran a legújabbban megjelent kegyességi műveket is megszerezték, amelyeket viszonylag nagy arányban jelentettek meg saját költségükön – a diákok számára akár a 100-at meghaladó példányszámban. A xeniumosztás alapját az előkelőbb diákoktól és a pártfogó uraktól

²¹² Zágráb: *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 294. Pozsony, főként Kisboldogasszony (szept. 8.) ünnepe: LAW (1641, 1647, 1649, 1650), Cod. 12219. 65v., Cod. 12220. 50v., 228r., 322v.

²¹³ Pl. Album, 97v., 108r. (1678, 1687)

²¹⁴ Sopron: *Schwartz, R.*: Die Geschichte i. m. 79. Győr: LAW (1649), Cod. 12220. 202v. és *Bárdos K.*: Győr i. m. 171–172. (A zárandoklat az apátság patrónusa, Szent Jakab napján volt.)

²¹⁵ *Bruckner Gy.*: A reformáció i. m. 256. (1665)

²¹⁶ LAW (1648, 1650), Cod. 12220. 97r., 331r. – A szokásról legújabbban, győri példák említésével: *Szelestei N. L.*: A győri i. m., 209–211.

²¹⁷ Bár csak később tudom adatolni: a képeket Bécsből hozták, Album, 132v., (1710), Nagyszombatban nyomtatott egyszerűbb lapokat és bécsi szentképeket is osztottak, Album, 141v. (1721).

²¹⁸ A kiadványtípusról l. *Knapp É.*: Pietás i. m. 146–153.

²¹⁹ *Kádár Zsófia*: A pozsonyi jezsuita kollégium Mária-társulatának könyvkiadása és könyvterjesztése. Egyháztörténeti Szemle 14. (2013: 1. sz.) 5–45., ebben 11.

kapott anyagi támogatás jelentette, 1734-ben ez a szokás éppen veszteséges volta miatt szűnt meg. Xeniumok osztásáról természetesen más városokból, Zágrárból, Nagyszombatból, Győrből és Varasdról is vannak adatok.²²⁰ Részben a xeniumosztás gyakorlatának abbamaradása kapcsán került Pozsonyban előtérbe a társulati könyvtár szerepe a 18. század második harmadától. Az egyes kongregációk önálló könyvtárainak léte azonban már a kezdetektől feltételezhető, céljuk a tagok kegyes olvasmányokkal való ellátása volt.²²¹

A társulatok működését tárgyi környezetük is meghatározta. A kongregációknak rendszerint a jezsuita kollégiumok épületében és a templomokban külön helyiségük, oratóriumuk és kápolnájuk, oltáruk volt.²²² Saját eszközeiket, könyveiket, dokumentumaikat (megerősítő bulla, album, historia congregationis, számadáskönyvek, halotti katalógusok) külön szekrényekben őrizték.²²³ Legfontosabb jelképüknek Magyarországon is a társulati díszzászló, labarum számított. A tehetősebb társulatoknak két labarumuk volt: rendszerint egy (bíbor) az ünnepélyes, egy sötét pedig a gyászos alkalmakra.²²⁴ A pozsonyi diáktársulat számára tett adományokat a 17. század végéről elég jól ismerjük: 1669-ben egy közepes méretű Mária-képpel, egy ón szenteltvíztartóval és két gyertyatartóval gyarapodtak; 1678-ban kaptak többek között hat vörös székot, egy színes szövetet, hat nagyobb fehér és több kisebb gyertyát, két gyertyatartót, két szentképet, egy vízórát (*clepsydra*) és lelki könyveket, négy ötödéves diák adományaiból pedig új asztalt készíttettek; 1682-ben 42 gyertyát, hat fáklyát és egy katalógust is kaptak. 1684-ben a tisztségét ekkor letévő rector adományozott 6 gyertyát és 30 forintot.²²⁵ Érdekes (a városi társulatoknál említendő soproni példához hasonló eset), hogy 1669-ben a varasdi diáktársulat a nagybőjti önostorozó és kereszthordozó körmenetekhez Zrínyi Miklós horvát bán özvegyétől, Maria Sophia Löbltől vezeklóruhákat és ostorokat kapott adományul.²²⁶ A társulatok vagyona a jezsuita kollégiumokétól elkülönült, önálló pénztáruk

²²⁰ Pl. Zágráb: *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 304. (1666), Nagyszombat: LAW (1643, 1653, 1654), Cod. 12219. 191v–192r., Cod. 12050. 22., Cod. 12051. 32., Győr, 18. század elejéről: *Acsay F.*: A Győri i. m. 159–160. Varasd: *Vanino, M.*: Isusovci i. m. II. 432. (1659/60, 1674), Draskovich Gáspár, illetve Iván adományaiból.

²²¹ Pl. Pozsony: a diáktársulat könyvtára 22 kötetel gyarapodott, LAW (1650), Cod. 12220. 322v.

²²² Pl. Pozsonyban a mariánus oratóriumban írták a „historia congregationis”-t, Album, 108v. (1678). Varasdon az oratóriumban 1672-ben új, márvánnyal borított, aranyozott oltárt állítottak fel, *Vanino, M.*: Isusovci i. m. II. 429.

²²³ A tárgyanagról, vagyonról, helyiségekről részletes képet nyújt a nagyszombati kongregációkról a felosztatáskor felvett leltár: *Muszka Erzsébet*: A nagyszombati jezsuita kollégium leltára, 1773. In: *Haiman György – Muszka Erzsébet – Borsa Gedeon*: A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773. Bp. 1997. 5–112., ebben 60–63.

²²⁴ Pl. Nagyszombat: a Szeplőtelen Fogantatás-társulat egy arany virágokkal kivarrt sötét szövetet kapott labarum számára, LAW (1648), Cod. 12220. 97r. Labarumokra további adatok: Zágráb: *Vanino, M.*: Isusovci i. m. I. 307., Győr: *Acsay F.*: A Győri i. m. 158–159., Trencsén: *Vlahovics E.*: A trencsényi i. m. 129.

²²⁵ Album, 79v–80r., 97v–98r., 102r., 103v.

²²⁶ *Vanino, M.*: Isusovci i. m. II. 433., az adományozó személyének azonosításához l. *Pálffy Géza*: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelmében*. Szerk. Bene Sándor, Hausner Gábor. Bp. 2007. 39–65., ebben: 56.

volt, amely elsősorban önkéntes adományokból, esetleg végrendeleti hagyományozásokból gyarapodott.²²⁷

Végül a diáktársulatok speciális, a papi és szerzetesi hivatások felébresztésében játszott szerepét kell említeni. A szórványos adatokból ugyanis nyilvánvaló, hogy a 17. századi égető paphiány enyhítésében a jezsuita gimnáziumok és az azokban működő társulatok az alkalmas személyek kiválasztásával és hivatástudat ébresztésével fontos szerepet játszottak. Érdekes, hogy a jezsuiták diákjai legnagyobb számban nem a Jézus Társaságába léptek be, a jezsuita gimnáziumok tehát nem váltak kizárólag a rend saját utánpótlását biztosító iskolákká. Az 1640-es évekből rendelkezésre álló legkorábbi adatok szerint Nagyszombatban a ferences, a jezsuita és a pálos rendbe, Pozsonyban a ferences és a jezsuita rendbe, Győrben a ferences, a jezsuita, a bencés és a ciszterci rendbe, továbbá mindenhol emellett világi papi pályára is léptek a jezsuita diákok közül évente néhányan, jellemzően egy-két tucattyian. Sopronból hasonló számú egyházi hivatásról tudunk, de sajnos a szerzetesrendek szerinti megoszlást nem ismerjük.²²⁸ Érdeemes megemlíteni a győri jezsuiták szerepét a bencés rend magyarországi „újjaalapításában”: 1639-ben 12 diákjukat küldték el bencés szerzetesnek, és ezzel gyakorlatilag a pannonhalmi monostor szerzetesközösségének újjaélesztését biztosították.²²⁹

2. Városi (Mária-)társulatok

A jezsuita diáktársulatoknak — amint láttuk — kezdettől fogva voltak felnőtt tagjai is. Az elitnek és annak a középrétegnek, amelyből a gimnáziumi tanulók is kikerültek, igénye volt a diáktársulatokhoz hasonló, de a felnőttek számára szervezett társulati tevékenységre. Magyarországon jellemzően a diáktársulatok után kevéssel alakultak meg a Mária- vagy más titulusú városi kongregációk, amelyeknek az említett rétegek és egyre növekvő arányban az egykori jezsuita diákok lettek tagjai. A diáktársulatokhoz hasonlóan a jezsuita rendfőnök megerősítő oklevelével működtek.²³⁰ E társulatok tevékenysége alapvetően a diáktársulatokéhoz hasonlított, bár működésük a felnőtt társadalom életritmusához alkalmazkodott.

²²⁷ Pl. Zágráb: a diáktársulatnak önkéntes adományokból 600 forintja volt, *Vanino, M.*: *Isusovci i. m. I.* 306. (1644).

²²⁸ Nagyszombat: LAW (1643, 1643, 1646, 1648, 1650), Cod. 12219. 191v., 213r., 394r., Cod. 12220. 96v., 331r. Pozsony: LAW (1639, 1641), Cod. 12218. 355v., Cod. 12219. 68r. Győr: LAW (1639, 1641, 1647, 1648, 1649), Cod. 12218. 359v., Cod. 12219. 71r., Cod. 12220. 39r., 113r., 204r. Sopron: LAW (1642, 1643), Cod. 12219. 142r., 184v.

²²⁹ Vö. LAW (1639), Cod. 12218. 359v. (A jelenségre Fazekas István hívta fel a figyelmemet, segítségét köszönöm!) A Szent Márton-hegyi (pannonhalmi) bencés apátság 1637–1638. évi újjászervezéséről l. *Molnár Szulpicz: A pannonhalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-rend föloszlása és föléledése 1535–1708. (A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története IV.)* Bp. 1906. 38–39. (A győri jezsuitáktól érkező novíciusok említése nélkül.)

²³⁰ Vö. pl. Győr, *Historia*, 7r–v.

Az alapító tagok létszáma — amint a fenti példák mutatták — általában nem volt magas, Győrben 12-en, Sopronban 30-an, Nagyszombatban 56-an voltak. Ők választották meg a kongregáció titulusát és az első tisztviselőket, gyakran fényes külsőségek között. A társulat világi vezetője, a *rector* mellett a diákkongregációk mintájára két *assistens* és hat *consultor* választása lehetett jellemző.²³¹ A diáktársulatokhoz hasonló törekvésük volt országos előkelőségeket is soraikban tudni, például a pozsonyi és a soproni társulat — amint láttuk — az uralkodói család tagjait. Taglétszámuk — az említett, szórványos adatok szerint — valószínűleg nem haladta meg (sokkal) a 200 főt, sőt, általában inkább ez alatt lehetett. Rectoraik rendszerint a társulat legelőkelőbb helyi tagjaiból kerültek ki; a győri Nagyboldogasszony-társulat első rectora Zichy Pál győri főkapitány-helyettes, a pestis után újraalapított pozsonyi Nagyboldogasszony-kongregáció rectora pedig Lippay Gáspár kamaraelnök volt.²³² A jezsuita rendi előljárót (*praeses* vagy *praefectus*) illetően minden városban sokkal fontosabb volt a személyi állandóság, mint a diáktársulatoknál, e tisztséget pedig szinte kizárólag csak felszentelt papok viselték. A gimnáziumi diáksággal ellentétben ugyanis e városi társulatok tagsága nem cserélődött olyan gyorsan, így a személyes kapcsolatoknak is sokkal fontosabb szerepük volt. A zágrábi társulat élén (bár két megszakítással) hét évig állt a kanonokból jezsuitává vált Nikola Krajačević (Sartorius), aki bizonyára remekül ismerte a helyi viszonyokat,²³³ a soproni társulatot pedig szintén az alapításától hét éven át vezette Heigl Ambrus, aki 1646-ban a pestisnek esett áldozatul.²³⁴

A városi társulatok tagsága gyakran egy-egy jól meghatározható társadalmi csoporttal esett egybe. Pozsonyban a városi társulat magyar tagozata elsősorban a Magyar Kamara tisztségviselőit, a győri magyar „urak kongregációja” a helyi katolikus városi és katonai elitet, a német társulat pedig a német katonaságot és annak vezetőit tömörítette.²³⁵ A városi kongregációknak tehát fontos szerepe volt a helyi katolikus elit összefogásában. Érdekes ezeknek a társulatok olykor programszerű titulusválasztása: talán több városban is feltételezhető a magyar Nagyboldogasszony-társulatok „Patrona Hungariae” megkülönböztető titulusa, amelyre Nagyszombatról és Győrből is vannak adataink.²³⁶ (A fentebb említett nagyszombati „ifjabb” (középső) diáktársulat „Patrona Hungariae” melléktitulusa is érdekes; ez alapján további vizsgálatot kíván ennek a titulusválasztásnak az esetleges további előfordulása más diáktársulatoknál is, és nem kizárólag a Nagyboldogasszony titulus mellett.) Győrben a német társulat említett „Maria de Victoria” titulusa is ilyen programadó név.²³⁷

²³¹ Vö. pl. Győr, Historia, 7r–8v. (1636)

²³² Historia, 7r. (1634), LAW (1647), Cod. 12220. 50v.

²³³ 1625–1628, 1630, 1633–1634, Lukács II. 289., 301., 313., 339., 396., 414.

²³⁴ LAW (1646), Cod. 12219. 423v.

²³⁵ Vö. Győr, LAR (1635), Austr. 136. 386.

²³⁶ Vö. Pozsony (Congregatio Divae Virginis S. Stephani regis patriae Patroni), Lukács II. 354. (1631) és LAW (1647), Cod. 12220. 50v. Győr (Sodalitas dominorum ungarorum sub titulo Beatae Virginis Mariae Patronae Ungariae), Historia, 6r., a titulusválasztás részletes indoklásával.

²³⁷ Vö. Győr, LAR (1634), Austr. 136. 344.

A társulatok működése, tevékenysége is a diákkongregációk mintáját követte. A havi gyónás és áldozás mellett rendszeres összejöveteleket tartottak.²³⁸ Szociális tevékenységük is ismert, Pozsonyban például a nemesebb tagok közül kerestek pártfogókat utcagyerekek számára.²³⁹ Valószínűleg a felnőtt tagok is kivették a részüket az akatolikusok térítéséből.²⁴⁰ Sőt, akár még az elhunytak iránti tiszteletük is a térítés eszközévé válhatott; Sopronban oly nagy pompával temették el halottaikat, hogy ez még a lutheránusok figyelmét, tiszteletét is felkeltette.²⁴¹ Győrből — kivételes módon — a katekisták körmenetéről is tudunk, amelyet 1639-ben szerveztek meg először az egész erődváros „nagy tetszésére”. Ugyanebben az évben történt meg három török fogoly megkeresztelése látványos külsőségek közepette; egyikük keresztapja maga a győri főkapitány, Maximilian von Liechtenstein herceg lett.²⁴²

A legfontosabb ünnep a tituláris ünnep volt, amelyet a városi társulatok is mindig nagy pompával ünnepeltek. A győri német kongregáció minden Mária-ünnepet megült, de Eketiltó Boldogasszonyt (Conceptio Mariae, december 8.) tekintette főünnepének.²⁴³ A Mária-ünnep mellett különösen érdekes a középkori előzményekkel is rendelkező soproni Krisztus Teste-társulat, amelynek főünnepa a más társulatokban is látványosan ünnepelt úrnapija volt. Sopronban ráadásul az oltáriszentséget középpontba állító ünneplésnek — amint már volt róla szó — ellenreformációs, protestánsellenes éle is volt. Minden évben látványos körmenetet szerveztek a belváros utcáin, a főter érintésével. A körmenet részeként magyar és német nyelvű jeleneteket is előadtak a gimnázium diákjai.²⁴⁴ Az evangélikus tanács 1643-ban attól tartva, hogy a jelvényekkel vonuló látványos körmenet tumultust eredményezhet a protestánsok ellenérzései miatt, igyekeztek a jezsuitákat lebeszélni az ünneplésnek erről a módjáról. Ez azonban eredménytelen volt – a páterek az összegyűlt nagy tömeg érdeklődését látva nem mondtak le a reprezentatív eseményről.²⁴⁵ Az úrnapi körmenetet más városokban is nagy pompával tartották meg, amint arra a diákkongregációk kapcsán már utaltam.²⁴⁶ Szintén tartottak körmeneteket a tituláris ünneptől eltérő Mária-ünnepken, például Nagyboldogasszonykor is.²⁴⁷

²³⁸ A havi gyónásra, áldozásra pl. Győr, LAR (1635), Austr. 136. 386., Sopron, LAW (1649), Cod. 12220. 260v. A gyűlésekre pl. Sopron LAW (1648), Cod. 12220. 147r., Győr LAW (1638, 1639), Cod. 12218. 313v., 390r. Győrben a magyar társulat reggelenként, a székesegyházban tartott gyűléseit Draskovich György győri püspök egy időre — a kanonokoknak és talán az irigykedő német társulat tagjainak panaszára — felfüggesztette, mivel azok egyidőben voltak a templomban tartott reggeli exhortációkkal. Mivel a délutáni gyűlésekre a tagok jó része katonai szolgálata miatt nem tudott elmenni, 1646-ban a püspöktől kérték a reggeli gyűlések újbóli engedélyezését, amit ekkor ó jóvá is hagyott, vö. Historia, 10v.

²³⁹ LAW (1646), Cod. 12219. 415v.

²⁴⁰ Pl. Pozsonyban, LAR (1630), Austr. 135. 680., Győrben, LAW (1641), Cod. 12219. 69v.

²⁴¹ LAW (1642), Cod. 12219. 142r.

²⁴² LAW (1639), Cod. 12218. 356r., 359r.

²⁴³ LAW (1647), Cod. 12220. 40r. vö. *Bárdos K.*: Győr i. m. 147.

²⁴⁴ Vö. pl. LAW (1642, 1644, 1645), Cod. 12219. 142r., 292r., 371r., LAW (1647, 1648, 1649, 1650), Cod. 12220. 59v., 147r., 260v., 347r.

²⁴⁵ LAW (1642), Cod. 12219. 142r.

²⁴⁶ Győrben a két városi társulat részvételét külön is említik: LAW (1637, 1647), Cod. 12218. 245v., Cod. 12220. 40r.

²⁴⁷ Pl. Sopronban, LAW (1645), Cod. 12219. 371r–v.

Olykor rendkívüli események, például a háború és a járványok pusztítása után is körmenetben adtak hálát a hívek a kongregációk részvételével. Az 1645–1646. évi, I. Rákóczi György hadjáratát követő pestis Győrben a rendház teljes pusztulását eredményezte. A városból a járvány túlélői közül 1646-ban sokan Lébénybe zárandokoltak az újonnan Győrbe érkezett rendtagokkal.²⁴⁸ A pestis elmúlását Pozsonyban 1645 végén háromszori körmenettel ünnepelték és a halottak emlékére *castrum doloris*t állítottak. 1647-ben szintén a járvány elmúlása miatti hálából Máriavölgybe zárandokoltak az esztergomi érsek részvételével.²⁴⁹

A nagybőjtre a városi kongregációk a diáktársulatokhoz hasonló buzgóssággal készültek, és ahogy azt a körmeneteknél is láthattuk, gyakran több kongregáció együtt vett részt az ájtatosságokon. A negyvenórás szentségimádások tartására,²⁵⁰ zsoltáreklésre, a nagycsütörtöki lábmosásra,²⁵¹ képekkel (*symbola*) vonuló önostorozó és kereszthordozó körmenetekre számos példát említhetnénk.²⁵²

A zárandoklatok a városi társulatok körében, sőt, szélesebb körben is nagy népszerűségnek örvendtek. Pozsonyból Máriavölgybe (Thal) a diákok mellett a városi társulat tagjai is elzarándokoltak, a Nagyboldogasszony-kongregáció például Szent István király ünnepén (augusztus 20.).²⁵³ Győrből a már említett jezsuita birtokra, a lébényi Szent Jakab-apátságához szerveztek nagy tömegek részvételével zárandoklatokat (július 24–25-én).²⁵⁴ Érdekes a lébényi kegyhely népszerűsége a győri német kongregáció körében, különösen a sebesült katonák kérték Szent Jakab közbenjárását, tettek fogadalmakat. 1649-ben Zichy István győri magyar főkapitány-helyettes éppen egy ilyen fogadalmi oltár elkészíttetésén fáradozott.²⁵⁵ A kegyhelyet kivételes helyzetekben is felkeresték: 1640-ben az áradások pusztítása ellen kérték az apostol közbenjárását.²⁵⁶ A győri városi társulatok emellett Bácsára is évente elzarándokoltak Szent Vid napján (június 15.).²⁵⁷

A városi társulatoknak a nyomtatott könyvek kiadását pártoló tevékenysége a diáktársulatokénál kisebb és más jellegű volt. A gyakorlati szempontok voltak elsődlegesek: a tagság tájékoztatása a társulat eredetéről, legfontosabb szabályairól, imádságairól. Ennek megfelelően áhitati művek helyett a kézi-

²⁴⁸ LAW (1646), Cod. 12219. 403v.

²⁴⁹ LAW (1647), Cod. 12220. 50v.

²⁵⁰ Pl. Győr, LAR (1634), Austr. 136. 344., LAW (1648), Cod. 12220. 112v.

²⁵¹ Pl. Pozsony, LAW (1648), Cod. 12220. 128v.

²⁵² Pl. Pozsonyban nagybőjti zenés zsoltározás és nagypénteki flagelláns körmenet: LAR (1630, 1631), Austr. 135. 680., Austr. 136. 42. – Önostorozó körmenetek Krisztus szenvedésének szimbólumaival Győrben: LAW (1639), Cod. 12218. 359r. és Sopronban: LAW (1643, 1644, 1648, 1650), Cod. 12219. 185r., 292r., Cod. 12220. 147r., 347r.

²⁵³ 1631-ben, *Schönvitzky B.*: A pozsonyi i. m. 90–91., továbbá: LAW (1648, 1650), Cod. 12220. 128v., 322v., 324r.

²⁵⁴ 1639-ben állítólag 5000-en vettek részt, német, magyar és horvát nyelvű buzdító beszédek is tartottak, és 14 gyóntató pap látta el a zárandokokat, LAW (1639), Cod. 12218. 359r–v. Pár évvel később is 10 gyóntatóra volt szükség, LAW (1647), Cod. 12220. 40r. A zárandoklatokon a magyar és német kongregációk is részt vettek. L. még *Bárdos K.*: Győr i. m. 172–173.

²⁵⁵ LAW (1649), Cod. 12220. 202v.

²⁵⁶ LAW (1640), Cod. 12218. 450v.

²⁵⁷ 1660-ban már bevett szokásként fordul elő, vö. *Bárdos K.*: Győr i. m. 169.

könyvek, manuálék voltak jellemzőek, és a latin helyett inkább az anyanyelvi — magyar, német, szláv — kiadványok.²⁵⁸ Sopronban 1642-ben például a Krisztus Teste-társulat két kézikönyvet adott ki, amelyek közül a magyar nyelvű²⁵⁹ Megyeri Zsigmond rector, a német nyelvű²⁶⁰ pedig II. Ferdinánd özvegye, Eleonóra királyné támogatásával jelent meg.²⁶¹

Anyagi erejüket, lehetőségeiket tekintve azonban a városi társulatok alighanem megelőzték a diákkongregációkat. Ezek a társulatok is önálló pénztárral rendelkeztek, amelyet a tagok önkéntes adományai gyarapítottak. Nagyszombatban a Szent Kereszt-társulat a háborús 1645. évben is 100 forinttal gyarapodott, a németek társulata pedig 1652-ben használati eszközöket kapott 170 forint értékben.²⁶² A szintén tehetős pozsonyi német társulatnak 1650-ben 359 forint bevétele volt, 1646-ban saját tőkéjéből 100 forintot kölcsönzött a jezsuita kollégiumnak, amelyet 1665-ben örök adományul az intézménynél hagyott.²⁶³ Győrben a német társulat 1637-ben egy 300 forint értékű ezüst Mária-szoborral gazdagodott és további 35 forintot kapott használati eszközökre, 1639-ben 50 forintot kapott, 1646-ban a kollégium külvárosi telkén házat építtetett a páterek számára, 1650-ben pedig 130 forinttal és még 60 forint értékben fáklyákkal és gyertyákkal gyarapodott.²⁶⁴ Ugyanitt a magyar társulat eszközei 1639-ben 150 forint értékben gyarapodtak.²⁶⁵ Sopronban a német társulat támogatói közül 1650-ben kiemelkedett Nádasdy Ferenc gróf felesége, Esterházy Anna Julianna, aki flagelláns (egyen)ruhákra 70 rőf anyagot adományozott.²⁶⁶

A társulatoknak saját eszközeik mellett saját oratóriumuk és oltárjuk is volt. A pozsonyi társulat oratóriumának elegáns feldíszítéséről 1648-ban a rector Lippay Gáspár kamaraelnök gondoskodott.²⁶⁷ Győrben a jezsuita templomban a német társulat saját Mária-oltárt állíttatott 1642-ben, – a szintén e templomban található, magyar szenteket és a Patrona Hungariae-t ábrázoló oltárnak a magyar urak kongregációjával való esetleges kapcsolata további vizsgálatokat kíván.²⁶⁸

²⁵⁸ Vö. *Knapp É.*: Pietás i. m. 190–239. (katalógus) és a társulati kézikönyvekről: uo., 156–168.

²⁵⁹ *Knapp É.*: Pietás i. m. 233. (Sopron, Jezsuita kollégium II. 1., Manuale Sodalitatis S. S. Corporis Christi in Collegio S. J. Sopronii, Viennae 1642, RMK III. 1585.)

²⁶⁰ A kiadványt egyelőre nem tudom azonosítani. (RMK III. és *Knapp É.*: Pietás i. m. nem ismeri.)

²⁶¹ LAW (1642), Cod. 12219. 142r.

²⁶² LAW (1645, 1652), Cod. 12219. 323v., Cod. 12220. 406r.

²⁶³ LAW (1650), Cod. 12220. 324r., *Schönwitzky B.*: A pozsonyi i. m. 92.

²⁶⁴ LAW (1637, 1639, 1646, 1650), Cod. 12218. 245v., 360r., Cod. 12219., 404r., Cod. 12220., 308r.

²⁶⁵ LAW (1639), Cod. 12218. 390r.

²⁶⁶ LAW (1650), Cod. 12220. 347r.

²⁶⁷ LAW (1648), Cod. 12220. 128v.

²⁶⁸ A győri jezsuita (ma bencés) templom barokk oltárainak ikonográfiájáról: *Galavics Géza*: A barokk művészet kezdetei Győrben. *Ars Hungarica* 1. (1973) 97–125., ebben: 101., 104.

3. Agonia Christi-társulatok

A társadalom legszélesebb rétegeit a jezsuiták az Agonia Christi-társulatok révén érték el. A társulattípus magyarországi elterjedését a szakirodalom eddig nem vizsgálta. Pedig pusztán kronologikus felsorolásuk is sugallja alapvető sajátosságait és az előző két társulattípustól eltérő jellegüket. Amint fentebb is láthattuk, 1647-ben Pozsonyban, 1653-ra Szepeshelyen, 1653-ban Zágrábban, 1654-ben Győrben, 1660-ban Nagyszombatban, 1661-ben Sopronban, 1662-ben Varasdon, 1665-ben Kassán, 1666-ban Sárospatakon, 1669-ben Ungváron, 1670-ben pedig Gyöngyösön alakult ilyen társulat. A felsorolt városok részben a nagyobb jezsuita központok, amelyekben az Agonia-társulat alapításakor már a diákkongregáció mellett másik városi társulat is működött (Pozsony, Zágráb, Győr, Nagyszombat, Sopron), a többségük azonban olyan kisebb és a rendtartomány központjától távolabb eső település, ahol (másik) városi társulat nem létezett – Sárospatakon pedig még diákkongregáció sem volt. Emellett szembevetendő az utóbbi településcsoport földrajzi elhelyezkedése is: jellemzően Magyarország felekezeti vegyesebb vagy protestáns többségű területeire esnek.²⁶⁹

A területi elhelyezkedés mellett a létszámokról és a társulatok tagságáról rendelkezésünkre álló adatok is a városi kongregációktól eltérő működésre utalnak. A pozsonyi, győri és soproni társulatokban (legalább időszakosan) kimutatható a nyelvi-nemzetiségi tagolódás: a német, magyar (és szláv) hívek elkülönülése. Nagyszombatban feltételezhető, hogy az Agonia-társulat elsősorban a szláv (szlovák) natio társulata volt. Zágrábot kivéve a többi településen a városi kongregációkkal is rendelkező városokhoz képest sokkal kisebb létszámú (katolikus) városi elittel és helyi nemességgel számolhatunk. Ezekben a településeken tehát a jezsuitáknak a katolicizmus megerősítését és ellenreformációs célokat egyaránt szolgáló Agonia-társulatai eleve szélesebb társadalmi rétegekre kellett, hogy építsenek – és ezt a feltételezést a létszámadatok is megerősítik. A zágrábi társulat létszáma 1658-ban 1200, 1665-ben 3680 volt.²⁷⁰ A győri társulatba az alapítást követő hetekben 700-an iratkoztak be.²⁷¹ Kassáról létszámadatokat nem ismerünk, csak 18. századi újonclétszámokat – ez szinte mindig meghaladta az évi 100 főt, de gyakran 200-300 is lehetett,²⁷² ami akár 1000-2000 fős összlétszámra is utalhat. A gyöngyösi társulatba az alapítás utáni napokban összesen 8000-en nyertek felvételt.²⁷³ Varasdon az újonclétszámok alapján – legalábbis a 18. század elejétől – több ezer fős taglétszámot feltételezhetünk.²⁷⁴ Tehát a helyi polgárság, városi és környékbeli nemesség mellett az Agonia-társulatok – amint már említettem – a köznép nagy tömegeit is vonzották, a diák- és más városi társulatokkal ellentétben nők is tagjai lehettek.

²⁶⁹ Lásd a térképmellékletet!

²⁷⁰ Vanino, M.: Isusovci i. m. I. 396–397.

²⁷¹ 1654. febr. 22. és ápr. 3. (nagypéntek) között, LAW (1654), Cod. 12051. 30.

²⁷² Knapp Ę.: Vallásos társulatok i. m. 800., 2. grafikon.

²⁷³ Molnár A.: Mezőváros i. m. 128.

²⁷⁴ Vanino, M.: Isusovci i. m. II. 447–448.

Az Agonia-társulatok tevékenysége mégis alapvető vonásaiban a másik két jezsuita társulattípust követte. A jezsuita előjáró (*praeses*) jellemzően egy hitszónoki és/vagy gyóntatói feladatokkal megbízott pap volt, akit a rendi előjárók több éven át a társulat élén hagytak. A társulatok anyanyelvűsége miatt a vezetők nyelvtudása döntő volt: csak a célcsoport nyelvén tudó páter vezethette az adott társulatot vagy tagozatot.

A társulatba való belépés a diák- és városi társulatokhoz képest egyszerűbb volt. A jelölt a társulat előjárójától kérte felvételét, aki előtt egy „ajánlást” mondott el, majd beírták nevét a társulati albumba. A felvettek gyónás és áldozás után lettek teljes jogú taggá. A tagfelvételt főképp a társulat saját (tituláris) ünnepein tartották.²⁷⁵

Az Agonia-társulatok életében a nagybőjti időszak kapott — még más jezsuita kongregációknál is inkább — kiemelkedő szerepet. A nagyszombati sodalitas más Agonia-társulatokhoz hasonlóan főünnepét nagybőjt ötödik (Iudica me) vasárnapján ünnepelte, és évente további három vasárnapon gyűlt össze, hogy tagjai énekes misén, körmeneten és szentbeszédre vegyenek részt.²⁷⁶ A nagypénteki flagelláns körmeneteken az Agonia-társulatok tagjai különös lelkesedéssel, nagy létszámban voltak jelen. Erre a célra akár külön egyenruhákat szerezhettek be, és más társulatokhoz hasonlóan jelképekkel vonultak fel.²⁷⁷

A társulatok rendes tevékenységéről szabályzataik rendelkeztek. Különös hangsúlyt kapott a haldokló és elhunyt tagokért való ima; a tagok kötelessége volt, hogy a haldoklókhöz a szentségek kiszolgáltatására papot hívjanak, halottaikat pedig méltón eltemessék.²⁷⁸ A napi egyéni ima mellett a közös imádságok, a közös szentmisék, a havonta egyszeri közös áldozás — amellyel a tagok teljes búcsút nyerhettek — rendszeres kötelezettséget jelentett.²⁷⁹ Más kongregációkhoz hasonlóan a tagok a szegények és betegek gondozásában, az ellenségeskedők kibékítésében és a térítésben is részt vehettek — tevékenyen vagy ilyen célú imádságok révén.²⁸⁰

Az Agonia-társulatok saját kiadványai, nyomtatványai főleg népnyelvű kézikönyvek, imádságos könyvek voltak. Ezek összefoglalták a társulat szabályait és búcsúit, emellett főleg imádságokat (officiumokat, litániákat) tartalmaztak, és — a Mária-társulatok kézikönyveitől eltérően — csak kevés elbeszélő szöveganyagot.²⁸¹ A társulatoknak más kongregációtípusokhoz hasonlóan

²⁷⁵ Vö. Gyulai É.: A jezsuiták i. m. I. 20–22.

²⁷⁶ Uo. I. 26–27. A sárospataki Agonia-társulat főünnepéje is Iudica me-vasárnap volt, másodünnepéje pedig nagybőjt második vasárnapja, uo. II. 4. Zágrábban és Varasdon is ekkor volt a társulatok főünnepéje, Vanino, M.: Isusovci i. m. II. 447.

²⁷⁷ Pl. Sárospatakon 1667-ben 40 ilyen öltözetük volt, Gyulai É.: A jezsuiták i. m. I. 15.

²⁷⁸ Uo. I. 24–25.

²⁷⁹ Uo. I. 25–27.

²⁸⁰ Vö. uo. I. 30.

²⁸¹ Uo. I. 19., Knapp É.: Pietás i. m. 160–161. – A társulati kézikönyv tipikus példája a Pozsonyban 1647-ben Lippay György érsek előszavával kiadott magyar nyelvű könyvecske: Maria halalra váltaknak es megholtaknak annya új gyölekezetinek rend-tartasa Posomban, Sz(ent) Márton egy-házában helyeztetett Bóldog Asszonyunk képe-előtt, mely a' purgatorium-béli lelkek meg-szabadulásokért... tiszteltetik. Kezdetett felseges III. Ferdinand chászár, magyar és cheh-oroszági király kegyelmes jóvallásából. Alkottatott... Lippai György esztergami ersek és ma-

saját albumuk (tagkönyvük), eszközeik és saját oltáruk,²⁸² továbbá saját (körmeneti) zászlójuk is lehetett.²⁸³ A tagok a legelőkelőbbektől az alacsonyabb rangúakig tárgyi és pénzbeli adományokat is tehettek a kongregációk számára.²⁸⁴

Az Agonia-társulatok forrásokban szűkölködő korai időszakából igazi különlegesség a jezsuita éves jelentésekben fennmaradt leírás a győri társulat alapításáról és tevékenységéről. Ez nemcsak azért figyelemre méltó, mert a vonatkozó szakirodalom jórészt még az alapítás évét sem ismeri,²⁸⁵ hanem mert a társulati életről teljes képet nyújt. A győri jezsuiták Agonia-társulata 1654-ben nagybőjt első vasárnapján (február 22.) alakult meg. Patrónusa Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitány volt, aki egymaga 800 forintot, egy arannyal átszőtt, ibolyaszínű antipendiumot és nyomtatott kézikönyveket adományozott az új társulatnak, és a tagokért mondott pénteki szentmiséken és litániákon is példás lelkiismeretességgel vett részt. A társulat első tituláris ünnepét Iudica me-vasárnapon (március 22.) tartotta. Előző nap egy két mérföldre levő mezővárosból, valószínűleg Lébényből körmenet érkezett a püspöki székhelyre, amelyet a három jezsuita társulat — a diák-, a magyar és a német kongregáció — együttesen fogadott zászlókkal és labarumaikkal. A hatalmas tömeg alig fért el a jezsuiták egyébként tágas győri templomában, ahol a gyónók és a szentmisén részt vevők is soha nem látott számban voltak jelen. Vasárnapra az új társulat tagsága már elérte a 700 főt. A tagok a nagypénteki flagelláns körmeneten is kivételes buzgalommal vettek részt: 12 képet (*symbola*) vittek körbe, amelyek Krisztus passiójának jeleneteit ábrázoló, rózsával díszített, szív alakú képek voltak. A sodalisok már az alapítás után részt vállaltak a jezsuiták „apostoli” munkájában is a temetéseken való részvételükkel, a börtönök és kórházak látogatásával.²⁸⁶

Összegzés és kitekintés: egy modell adaptációja és a siker okai

A jezsuita vezetésű társulatok elterjedése térben, időben és a társadalom egyes rétegeiben fokozatosan ment végbe, de 1670-re Magyarország legtávolabbi

gyar-oroszági primas-által, mind ő felsége uduari sok tekintetes és nagyságos urak, s-mind más fejedelmi méltosag-béliek s-nemzetes személyek áitatos ohaitasokra. Posomban 1647 [typ. Societatis Jesu] Aksamitek Zacharias. RMNy III. i. m. Nr. 2188.

²⁸² A sárospataki Agonia-társulat albumának említése: *Gyulai É.*: A jezsuiták i. m. I. 14. E társulat oltárára és liturgikus eszközeire: uo., II. 4. – Pozsonyban az Agonia-társulat saját oltárt emeltetett, amelyet 1674. aug. 15-én szenteltek fel, *Schönvitzky B.*: A pozsonyi i. m. 91–92.

²⁸³ A sárospataki Agonia-társulat 1682-ben varratott magának kék körmeneti zászlót, *Gyulai É.*: A jezsuiták i. m. II. 4.

²⁸⁴ Pl. a sárospataki társulatnak Báthory Zsófia 1666-ban egy ezüst függő örökméceszt adományozott, uo. I. 14. – A pozsonyi kongregáció 1662-től 2000 ft-nyi tőkét kamatoztatott, *Schönvitzky B.*: A pozsonyi i. m. 93.

²⁸⁵ Vö. *Horváth J.*: Végrendeleti adalékok i. m. 107., legújabban *Szuly R.*: A győri Congregatio i. m. 14.

²⁸⁶ LAW (1654), Cod. 12051. 30.

területeire, sőt, a hódoltságba is eljutott. Elsőként diáktársulatok alakultak a jezsuita gimnáziumok mellett, amelyekben eleinte a városi felnőtt lakosság is részt vehetett. Számukra rövidesen önálló kongregációk jöttek létre valamilyen Mária-titulussal, esetleg más (akár középkori előzményre visszanyúló) patrocíniummal. Ezeknek a társulatoknak főleg a társadalom felsőbb rétegei és a buzgóbb középréteg lettek tagjai, és fontos szerepük volt a helyi elit összefogásában. Szélesebb rétegek számára nyílt meg a társulati életben való részvétel lehetősége az 1650-es évektől Magyarországon is elterjedt Agonia Christi-társulatok révén, amelynek már nők is tagjai lehettek, a derékhadat pedig egyre inkább a köznép alkotta. Jelentőségük főleg a felekezeti kevert és a protestáns többségű régiókban volt nagy, ahol az ellenreformációs program sikeres eszközeivé váltak.

A társulatok egyetemes kereteinek kitöltésében, a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodásban az egyes kongregációkat megszervező pátereknek is kulcs-szerepük volt. E személyeket és szervezőmunkájukat mindeddig alig vizsgálta a kutatás. A korai időszakban ilyen meghatározó „társulatalapító” volt a már említett Dobokay Sándor, a jezsuiták első magyarországi generációjának kiemelkedő egyénisége. Még kolozsvári tanulmányai alatt ismerte meg a társulati formát, hiszen lelki vezetője a kongregáció akkori előjárója, a már említett Hieronymus Fanfonius volt.²⁸⁷ 1602-ben Dobokay rektorsága alatt alakult meg Vágsellyén a Mária-társulat, majd a zágrábi kollégiumban is ő kezdeményezte a kongregációalapítást. Mint láthattuk, Homonnán — a szükséges társadalmi és anyagi feltételek híján — már nem kezdeményezett társulatalapítást.

A társulati forma kiemelkedő terjesztője volt a Draskovich György későbbi győri püspök fiatalkori gyóntatójaként ismert Holovics Ádám is.²⁸⁸ Brünni, prágai, grazi és bécsi tanulmányai után bizonyára már ezeknek a jezsuita intézményeknek a társulati életébe is bekapcsolódott. Magyarországon először Nagyszombatban a frissen alapított Sarlós Boldogasszony-diáktársulat rektoraként tűnt fel 1619-ben.²⁸⁹ 1621–1622-ben — a nagyszombati rendház menekülése idején — Zágrábban a diákkongregáció rectora és a tanulók hitszónoka.²⁹⁰ 1623-ban, majd 1627–1631 között ismét Nagyszombatban vezette a diáktársulatot.²⁹¹ 1632-ben és 1634-ben a városiak Szent Kereszt-társulata élén találjuk, a köztes évben gyóntatóként működött.²⁹² Ezután Győrben vezette a szintén azelőtt alapított diáktársulatot egy évig.²⁹³ Kezdeményező szerepét jól illusztrálja, hogy ugyanitt 1639-ben egy olyan, az ifjabb diákok számára alapított társulat élén találjuk, amelynek működéséről csak ebben az egy évben tudunk.²⁹⁴ Az ekkor már 60 éves páttert ezután visszahelyezték Nagyszombatba, ahol hasonlóképpen az ifjabb diákok társulatának élére került.²⁹⁵ Itt azonban

²⁸⁷ Molnár A.: Dobokay Sándor i. m. 78–79., 82.

²⁸⁸ Életútjáról: Lukács II. 624.

²⁸⁹ Lukács II. 221.

²⁹⁰ Lukács II. 241. (1621), 255. (1622).

²⁹¹ Lukács II. 268. (1623), 299. (1627), 311. (1628), 323. (1629), 337. (1630), 352. (1631).

²⁹² Lukács II. 370. (1632), 388. (1633, gyóntatóként), 407. (1634).

²⁹³ Lukács II. 452. (1635)

²⁹⁴ Lukács II. 506., P. Adamus Holovitus, regens convictus nobilium, praeses minoris congr. B. Virginis.

²⁹⁵ Lukács II. 526. (1640)

már csak egy évet szolgált, mert nemsokára, 1645-ben elhunyt. Így életében éppen ebben a társulatalapítás szempontjából még kiforratlan, kezdeti időszakban összesen öt diák- és egy városi társulatot vezetett mindösszesen mintegy másfél évtizeden át, gyóntatói tevékenységét nem is számolva.

A társulatalapítások sikeréhez a rendtagok elhivatottsága mellett az egyházi és világi elit pártfogása is szükséges volt. A jezsuitákat azonban Magyarországon még a katolikus egyház képviselői sem fogadták mindenhol tárt karokkal, az evangélikus vezetésű vagy többségű városi közösségekről nem is beszélve. A jezsuiták így a társulatokat eszközként használhatták nem csak a térítésre, hanem a helyi egyházi és világi elit „megszelídítésére” is, például a társulatokban nekik felajánlott vezető tisztségek, reprezentatív szerep révén. Győrben sikeresen keresték a katonai vezetők rokonszenvét és támogatását. Hamar megtalálhatták a helyüket egy-egy társulat patrónusaként akár a frissen áttért arisztokraták — így gr. Nádasdy Ferenc — is, akik társulati kiadványok mecénásaként, jótévként jelentek meg, „cserébe” pedig akár valamilyen cím, tiszttség megszerzése vagy előléptetés alkalmával és ugyanígy a temetésükön is jelen voltak a kongregációk.

A jezsuita társulatokra irányuló kutatások akkor fognak igazán a „helyükre kerülni”, amikor a korabeli társulati tevékenység teljes spektrumára rálátásunk lesz. Az egyes szerzetesrendek vagy akár a világi papság képviselői által alapított és fenntartott barokk társulatok egymás mellett élésére már több munka felhívta a figyelmet – tanulmányomban csak jelzésértékűen utaltam a jezsuita és a ferences társulatok közötti vitákra.²⁹⁶ E mellett a jezsuita kongregációk kontextusában is fontosnak tartom megemlíteni a Molnár Antal Gyöngyösről szóló esettanulmányban tárgyalt jelenséget: a késő középkori vallásos társulatok, céhek, valamint az „új típusú” társulati élet egymás mellett élését. Molnár a vallási feladatköröket is ellátó céhektől, illetve az elsősorban vallási célú késő középkori társulatoktól a ferencesek és a jezsuiták barokk társulataiig egy fejlődési ívet vázolt fel.²⁹⁷ Míg az előbbieket erősen helyi kötődésűek és a lokális lakosság egy-egy helyhez (oltárhoz, kápolnához) kötődő vallásgyakorlatát voltak hivatva erősíteni, az utóbbiak — amint azt a jezsuita példa szemléletesen mutatja — egyetemes jellegűek, egy-egy nagyobb régió, nagytáj területét fedték le, és azt az európai vallási életbe kívánták bekapcsolni.

A régi és az új társulatok kapcsolatáról egyelőre csak szórványos ismereteink vannak. A további kutatások szükségességét hangsúlyozva a középkori vallásos konfraternitásokban bővelkedő Sopronból említek egyetlen példát. Szórványos adataim a tanulmányban többször előforduló Krisztus Teste-társulatra vonatkoznak. Ez egyháziak számára, „papi céh”-ként alakult, 1422-ben említik először. A Szent Mihály-templomban saját oltára volt, 1510-ben a város engedélyezte számára a Fövényverem (Sandgrueb) utcában céhház építését.²⁹⁸ A katolikus megújulás kezdetén, jóval a jezsuita rend letelepülése előtt, 1625-ben

²⁹⁶ A barokk társulatok egymás mellett éléséről, működéséről pl. *Knapp É.*: Vallásos társulatok i. m.

²⁹⁷ Vö. *Molnár A.*: Mezőváros i. m. 135–136.

²⁹⁸ *Házi Jenő*: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron 1939. 290.

Káldy Mihály soproni plébános (1623–1638) elérte, hogy a céhház és az ahhoz tartozó szőlők ismét katolikus használatba kerüljenek, egyidejűleg a társulatot újjászervezte egyháziak és laikusok részvételével.²⁹⁹ Ezt a házat és javadalmat — amint említettem — Draskovich György püspök 1636-ban egy jezsuita kollégium alapítására kívánta felhasználni. Az ekkor újra működő konfraternitás vezetője és tagjai a feltétellel engedték át a társulat javait és birtokait, hogy a jezsuiták tartsák fenn és működtessék azt régi nevével, minden világi és egyházi tagját megtartva, rektora az egyik jezsuita pap legyen, és ha elhagynák a várost, a jog és a javak a tagokra szálljanak vissza.³⁰⁰ Az evangélikus városvezetés, — amely a gazdag soproni oltárjavadalmakat és beneficiumaikat kegyúri joga alapján saját érdekében használta fel és adományozta³⁰¹ —, eredménytelenül tiltakozott a társulati javak jezsuitáknak adományozása ellen. A társulat korábbi (16. századi) története ismeretének híján is érdekes a középkori társulat felújítása, majd jezsuita „használatba vétele”. A soproni példa még azt is megengedi, hogy a középkori előzmények és a jezsuita társulattípusok közötti — akár többféle — kapcsolatot is feltételezzünk. A Krisztus Teste-társulat ugyanis az elemzett társulattípusok közül a városi társulatok közé sorolható, és a Molnár Antal által „régí típusú”-ként említett társulatok egyik fontos funkciójának (legalább egyes elemeit) átvette: a helyi, városi katolikus egyházi és világi elit és lakosság összefogásával. A kérdés további kutatásokra szorul.

Az eddigi eredményekből is látszik azonban, hogy a jezsuitáknak a társadalom átformálását célzó törekvései, amelyekhez társulataikat is eredményesen használták fel, valójában a 18. századra értek be. Az általam vizsgált időszak csak előzménye annak a fejlődésnek, amely az 1671 utáni katolikus terjeszkedés és templomfoglalások, majd a törököket a Magyar Királyság területéről kiűző nagy háború után, az ország középső részének „birtokba vételével” következett be. Magyarországon csak a 18. században érhetett el csúcspontját és teljességet ki a barokk társulati élet a maga sokszínűségében és gazdagságában. Ebből a jezsuita kongregációk is jelentős részt vállaltak: 1773-ban, a rend feloszlásakor Magyarországon éppen 100 társulatuk volt, ami az osztrák rendtartomány összes, 214 kongregációjának csaknem a felét tette ki.³⁰² A tőlünk nyugatabbra a század végére már hanyatló, átalakuló barokk kegyesség intézményrendszerét Magyarországon, főképp annak „távolabbi” vidékein a virág-

²⁹⁹ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron 1939. 156.

³⁰⁰ Nyéki Vörös Mátyás és Chémy János ünnepélyesen átengedik a Krisztus Teste-konfraternitás javait a jezsuiták részére (1636. szept. 29.), közli Póda Endre: A soproni kath. „parochia” és a „soproni kath. hitközség” története. Sopron 1892. 92–93. Vö. Szabady Béla: Draskovich György győri püspök élete és kora (1599–1650), in: A 300 éves soproni szentbenedekrendi Sz. Asztrik kat. gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Közl. Sziklai Jenő. Sopron 1936. 15–115., ebben 66.

³⁰¹ Vö. Dominkovits Péter: Javadalmak – javadalmak – patrónusok. (Adatok és szempontok Sopron szabad királyi város egyháztörténetének, várospolitikájának a kutatásához, a 17. század első feléből), in: In labore fructus i. m., 77–102.

³⁰² Ladislaus Szilas: Die Österreichische Jesuitenprovinz im Jahre 1773. Eine historische-statistische Untersuchung. Archivum Historicum Societatis Jesu 47. (1987) 97–158., 297–349., ebben: 332.

korában érte a jezsuita rend eltörlése, majd II. Józsefnek a társulatokat feloszlató rendeletei (1781–1788).³⁰³

A siker kulcsa nálunk is hasonló lehetett, mint Nyugat-Európa távolabbi részein: a korszerű ájtatossági formák, amelyek a személyes vallásélmény és a közösségi áhítat igényét egyaránt kielégítették, a társadalmi, nyelvi csoportok és korosztályok szerinti tagolódás, így az egyes rétegeknek megfelelő tevékenység és reprezentációs eszközök, végső soron az egyetemes érvényű modell sikeres helyi adaptációja. Amint láthattuk, a külföldi rendtagok által „importált” korai mintákat a magyar jezsuiták alkalmazni tudták a hazai körülményekre, és ebben a munkában egyre inkább segítségükre voltak a magyarországi egyházi és világi elit tagjai is.

³⁰³ Vö. *Tüskés G. – Knapp É.*: Laikus vallásos társulatok i. m. 292–294.

RELIGIOUS CONGREGATIONS UNDER JESUIT LEADERSHIP IN HUNGARY
IN THE 17th CENTURY (1582–1671)*by Zsófia Kádár*
(Summary)

The early modern religious societies under the leadership of the Society of Jesus can be ranged into several types. Due to the reforming efforts within the Roman Catholic Church, upon the instigation of the Jesuit founding fathers and in the wake of the decrees of the Council of Trident, by 1564 the Society of Mary had become institutionalised within the Order. The congregation established for the students of the present Collegium Romanum in Rome aimed at promoting its members in both matters of faith and of education. By the late 16th century this religious institution had spread throughout France, Southern Germany and Austria as well. Through a process of differentiation, congregations for adults were also formed alongside those for students. These student and urban congregations were all linked to the Roman congregation as a maternal institution. From the middle of the 17th century a new type of society appeared within the Jesuit order, namely that of the so-called Agonia Christi. These congregations, which mainly focussed on the passion of Christ and good death, were especially popular in the lower regions of society. In the Kingdom of Hungary they appeared simultaneously with the Roman foundation, and they always numbered far more members than other congregations, sometimes amounting to several thousand.

In Hungary the student and urban congregations were organised a little later than in the Austrian provinces, and adapted to the local circumstances. Their spread was closely connected to the establishment of the Jesuit network of colleges. Within the process four consecutive waves can be distinguished: I. The earliest student congregations were founded in the late 16th century at Kolozsvár (Cluj), Gyulafehérvár (Alba Iulia) and Vágsellye (Sal'a). II. In those places which later became the key Jesuit centres in the Kingdom of Hungary, namely Zagreb and Nagyszombat (Trnava), the first student congregations followed shortly the establishment of the colleges, and were themselves followed by the organisation of several urban and Agonia Christi congregations. In Zagreb altogether five congregations were formed, and at Nagyszombat seven. III. In the colleges established in the 1620s and 1630s at Pozsony (Bratislava), Győr and Sopron likewise the whole spectrum of congregational life emerged. In the college of Homonna the congregations could only function continuously after their transfer to Ungvár (Uhorod). IV. And finally, the Jesuit form of congregation reached the more distant regions of the Kingdom of Hungary and also the territory under Ottoman occupation, where it was predominantly in smaller colleges and permanent missionary stations that student congregations and Agonia Christi societies were established. The latter were easier to get accepted in an area with a population of mixed confessional structure and of a protestant majority.

Alongside regular (weekly, monthly and annual) gatherings and festivities, a common element in the activities of these congregations was intense prayer worship and the frequent taking of the sacraments by the members. The student and urban congregations were integrated into the religious and social life of their host town through spectacular processions and publications of their own (monthly saints, prayer books). Excessive ascetics (e.g. public flagellation) and the veneration of the Blessed Mary and of the saints was another important feature of these societies. The student congregations also played an important role in maintaining interest in clerical careers, and the urban groupings in providing the cohesion for the local elites. In the Agonia congregations additional emphasis was put on the vernacular preaching of the members, as well as on the care for the sick, the poor and the dying, the burial of the dead and praying for them. Lent was celebrated with especial fervour, and their titular feast was also held then.

Some among the fathers (such as Sándor Dobokay, Ádám Holovics) played a key role in the spread of the congregational form in Hungary. The gradual recovery of the catholic Church increased social support for the congregations as well. Thus, the upper and middle layers both of the Hungarian Church and of Catholic lay society played an equally important role in the successful local adaptation of the universal Jesuit model. Yet the period under consideration here was but the precursor of the unfolding and flourishing of Baroque congregational life in Hungary in the 18th century.

